

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO
ODDELEK ZA ZGODOVINO

LARA ROJC

**Vpliv vojne na povojno generacijo v romanih *Da me je
strah?* in *Prišleki***

Magistrsko delo

Ljubljana, 2020

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO
ODDELEK ZA ZGODOVINO

LARA ROJC

Vpliv vojne na povojno generacijo v romanih *Da me je strah?* in *Prišleki*

Magistrsko delo

Mentorja:
red. prof. dr. Alojzija Zupan Sosič,
red. prof. dr. Božo Repe

Študijski program:
Slovenistika – D-PED
Zgodovina – D-PED

Ljubljana, 2020

Zahvala

Zahvaljujem se mentorici red. prof. dr. Alojziji Zupan Sosič in mentorju red. prof. dr. Božu Repetu za strokovno pomoč, nasvete in usmerjanje pri nastajanju magistrskega dela. Posebna zahvala gre tudi moji družini za podporo v času študija. In hvala tebi, Blaž, za spodbudo pri nastanku tega dela.

Izvleček

Vpliv vojne na povojno generacijo v romanih *Da me je strah?* in *Prišleki*

V magistrski nalogi sem se posvetila tematiki vpliva vojne na povojno generacijo. Tovrstno tematiko sem osvetlila s primeri iz avtobiografskih romanov *Da me je strah?* in *Prišleki*, omenjena romana sem analizirala s pomočjo primerjalne analize. Ker sta oba romana avtobiografska, sem najprej predstavila življenje obeh avtorjev, v nadaljevanju pa sem na kratko orisala obdobje po koncu druge svetovne vojne. Posebno pozornost sem namenila tudi socialistični vzgoji in ureditvi šolstva po drugi svetovni vojni, ki so jo bile deležne zlasti povojne generacije otrok. Slednje so se v petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih letih uprle prevladujoči vojni generaciji, njihov upor pa se je kazal skozi tri tipe mladinskih gibanj, in sicer subkulturo v ožjem pomenu besede, subpolitiko in kontrakulturo. Pri analizi romanov sem se osredotočila na tri kategorije teorije pripovedi, in sicer na ubeseditveni način, pripovedovalca ter prostor in čas.

Ključne besede: subkultura, subpolitika, kontrakultura, *Prišleki*, *Da me je strah?*

Abstract

Influence of war on the post-war generation in novels *Da me je strah?* and *Prišleki*

In this master's thesis I have focused on the topic of influence of the Second World War on the post-war generation, highlighting it with examples from two autobiographical novels *Da me je strah?* (*Me, Scared?*) and *Prišleki* (*Newcomers*). I analysed them by using comparative analysis. Due to the fact that both novels are autobiographies, I first introduced the lives of the two authors and outlined the era after the World War II. I specially focused on the socialistic upbringing and on the systematisation of school after the Second World War which had a considerable impact on the post-war youth. In the sixties, seventies and eighties, this generation rebelled towards the predominating war generation. This uprising manifested itself in three types of youth movements which are known as a subculture in the narrow sense, subpolitics, and a counterculture. Analysing the novels, I concentrated on the three categories of the narrative theory: the rhetorical modes, the narrator, and the place and time of the narration.

Key words: subculture, subpolitics, counterculture, *Newcomers*, *Me, scared?*

Bežim od jugofolklore. Ponarejenega smeha. Rdečih zvezd in kameleonstva študentskih in mladinskih funkcionarjev. Državnih praznikov in dneva mrtvih. Dolgočasnih obredov. Obredov laži in samohvale. Štafetnih palic, posvečenih mrtvemu človeku. Bežim od večnega razumevanja staršev in njihovih staršev in se sprašujem, zakaj jim je moja generacija pravzaprav tako podobna, čeprav trdi, da je tako zelo drugačna. Bežim od starih kurirjev in tistih moje starosti, ki obžalujejo, da so borbene čase zares zamudili. Tiste kurirske čase, si mislim. Bežim od pesnikov in himen, samoupravljanja in tekmovanja med jeziki, depresije in alkohola, modrovanja za šankom in poklonov partiji. Nikomur ne verjamem. Ne starim ne mojim.

Maruša Krese (Da me je strah?, 170)

Kazalo

1. Uvod.....	1
2. O avtorjih	3
2.1 O Lojzetu Kovačiču.....	3
2.2 O Maruši Krese.....	4
3. Povojna leta v Jugoslaviji	5
4. Socialistična vzgoja in šolstvo	8
5. Upor proti vojni generaciji.....	12
5.1 Spremembe na kulturnem področju.....	12
5.2 Mladinska gibanja.....	14
5.2.1 Subkultura	15
5.2.2 Subpolitika in študentsko gibanje	19
5.2.3 Kontrakultura, skojevsko mladina in komune.....	21
5.2.4 Skvoterstvo	24
6. Sodobni slovenski roman.....	26
6.1 Žanrski sinkretizem v romanih <i>Prišleki</i> in <i>Da me je strah?</i>	27
6.2 Realistični modernizem	28
7. Analiza romanov <i>Prišleki</i> in <i>Da me je strah?</i>	29
7.1 O romanih <i>Prišleki</i> in <i>Da me je strah?</i>	29
7.2 Prostor in čas v romanih <i>Prišleki</i> in <i>Da me je strah?</i>	37
7.3 Ubeseditveni način v romanih <i>Prišleki</i> in <i>Da me je strah?</i>	42
7.3.1 Pripovedovanje v romanih <i>Prišleki</i> in <i>Da me je strah?</i>	42
7.3.2 Opisovanje v romanu <i>Prišleki</i>	43
7.3.3 Posredovanje govora v romanu <i>Da me je strah?</i>	45
7.4 Pripovedovalec v romanih <i>Prišleki</i> in <i>Da me je strah?</i>	46
8. Zaključek.....	51
9. Povzetek.....	53
10. Literatura.....	55
10.1 Viri.....	55
10.2 Literatura	55
10.3 Spletni viri	57

1. Uvod

Adolescenca oz. mladostna doba je obdobje človekovega razvoja, ko se začnejo razvijati sposobnosti opravljanja spolnih, kulturno-specifičnih in delovnih funkcij, predvsem pa gre za čas, ko se mladostniki začnejo vključevati v svet odraslih. To obdobje pomembno zaznamuje proces oddaljevanja od družine, zavračanja avtoritete ter približevanja in sprejemanja mnenja vrstnikov ter prijateljev. Najstniki si želijo odkrivati nepoznano, njihovo vedenje je nepredvidljivo, spreminjajo svoj zunanji videz in vedenje, zlasti pa si želijo kljubovati staršem in obstoječim normam. Tovrstni procesi so značilni za mlade v različnih obdobjih zgodovine, le da se v določenih obdobjih izkazujejo bolj, v drugih pa manj. Do izrazitega kljubovanja mladih je prišlo v času petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih let. To obdobje so zaznamovali generacijski in družbeni konflikti med mladostniki in njihovimi starši ter drugimi organi oblasti. Odnosi so temeljili predvsem na nadzoru in poslušnosti, ki pa jim najstniška povojna generacija ni bila pripravljena več slepo slediti.

V magistrskem delu sem se osredotočila prav na generacijski spor, ki je nastal v petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih letih dvajsetega stoletja, na katerega je pomembno vplivalo obdobje druge svetovne vojne. Zgodovinsko preverljive podatke sem osvetlila tudi z literarnega vidika, saj roman *Da me je strah?*, avtorice Maruše Krese, posredno izpostavi tudi to zgodovinsko tematiko druge polovice dvajsetega stoletja. Omenjeni roman sem primerjala z avtobiografskim romanom *Prišleki*, avtorja Lojzeta Kovačiča, ki se generacijskega konflikta od petdesetih let dalje sicer ne dotika, vendar s pomočjo orisa obdobja pred, med in po drugi svetovni vojni nakazuje, da mladina ni več pripravljena slepo slediti novemu političnemu sistemu vojne generacije.

Prvi del magistrske naloge je zgodovinsko naravnani in hkrati nakazuje na literarno obarvan drugi del, saj sem v prvem poglavju predstavila življenji pisateljev Maruše Krese in Lojzeta Kovačiča, ki sta zanimivi tudi z zgodovinskega vidika. V nadaljevanju sem s socialnega, kulturnega in političnega vidika osvetlila dogajanje v času po drugi svetovni vojni. Posebno poglavje sem namenila socialistični vzgoji in šolstvu, ki sta oblikovali povojne generacije. Prav slednje pa so se začele v petdesetih in predvsem šestdesetih ter sedemdesetih letih upirati.

Upor proti vojni generaciji sem prikazala s pomočjo sprememb, ki so se začele dogajati na kulturnem področju v petdesetih letih. Postopna sprostitev in odpiranje Jugoslavije zahodnemu svetu je povzročila vdor zahodnih vplivov, za katere je bila najbolj dovzetna prav mlada generacija. Naveličana jugoslovanske propagande in ščuvanja proti vsemu, kar je prihajalo z

Zahoda, se je začela upirati, ta upor pa odražajo prav mladinska gibanja, med njimi subkultura, subpolitika in kontrakultura.

Drugi del magistrske naloge sem posvetila avtobiografskima romanoma *Da me je strah?* in *Prišleki*. V teoretičnem delu sem se osredotočila na definicijo romana in žanrskega sinkretizma, ki je značilen za oba obravnavana romana, v nadaljevanju pa sem izpostavila tri (osrednje) kategorije teorije pripovedi, ki imajo v zgoraj omenjenih avtobiografskih romanih pomembno vlogo, in sicer prostor in čas, ubeseditveni način ter pripovedovalec. Te tri kategorije sem predstavila v okviru primerjalne analize romanov *Da me je strah?* in *Prišleki*. Najprej sem analizirala zgradbo in zgodbo obeh romanov, nato pa sem se posvetila še vsaki izmed zgoraj omenjenih kategorij teorije pripovedi.

Ko sem v tretjem letniku dodiplomskega študija prvič prebrala Kovačičeve *Prišleke*, sem vedela, da si jih želim vključiti v svoje zaključno delo. Navdušena sem bila nad otroško perspektivo avtorja in njegovimi ugankarskimi opisi, ki so v meni vzbudili igrivo plat. Ob iskanju primerjalnega romana me je prof. dr. Alojzija Zupan Sosič seznanila z romanom Maruše Krese, do nedavnega povsem prezrte slovenske pisateljice in pesnice, ki me je navdušil v povsem drugačnem smislu. Roman nam namreč ob (še danes občutljivi) zgodovinski tematiki postavi v ospredje posameznika in odnose med generacijami, zlasti tistimi, ki so vojno doživeli, in tistimi, ki je niso. In prav to (ne)razumevanje med generacijami je sprožilo v meni zanimanje za tematiko mladinskega gibanja in subkultur, katerih vzporednice lahko najdemo tudi v današnjem času.

2. O avtorjih

V magistrskem delu se ukvarjam z dvema izrazito avtobiografskima romanoma, zato je pomembno, da se dotaknem življenj obeh avtorjev, ki sta pomembne prelomnice v življenju vključila v svoja dela.

2.1 O Lojzetu Kovačiču

Lojze Kovačič se je rodil 9. novembra 1928 v Baslu, očetu Slovencu, ki je odšel po svetu z namenom, da se priučí krznarske obrti, in materi Nemki, ki se je rodila v narodnostno mešanem mestu Saarlouis. Družina je živela v Baslu vse do leta 1938, ko so iz Švice izgnali vse tiste, ki niso imeli švicarskega državljanstva. Sledila je selitev v Slovenijo, najprej v očetovo domačo vas Cegelnico pri Novem mestu, kjer so jih sorodniki zmerjali z nemškutarji, nato pa v Ljubljano. Kovačič je tukaj obiskoval osnovno in srednjo šolo ter kasneje pedagoško akademijo. Pisatelj pravi, da je leta 1938 dobil »*notranjo poškodbo*«, kot največjo spremembo pa je občutil predvsem jezik. »*Ta je bil kot tuja akustična maska, ki se ni spustila samo čezme, ampak čez ves okol, tudi čez reči, s katerimi sem rokoval, in stvari, ki sem jih imel na očeh.*«¹

Ob koncu vojne, natančneje leta 1944, mu je umrl oče, po 2. svetovni vojni pa so bile njegova mama, sestra in nečakinja izgnane v Avstrijo, kjer so bivale v taborišču razseljenih oseb. Lojze Kovačič je smel ostati v Sloveniji, vendar je bil neprestano pod nadzorom udbe. V času po 2. svetovni vojni se je udeležil dela v mladinski brigadi, odšel pa je tudi v vojsko, kjer je bil kaznovan in obsojen na kazenski bataljon.

Svoje prispevke je objavljajl v *Mladinski reviji*, *Perspektivah*, *Sodobnosti*, *Novem svetu* ... Pomemben pečat je pustil tudi na področju lutkarstva, bil je namreč lutkovni pedagog, dramaturg ter celo ustanovitelj revije *Lutka*, ki je izhajala med leti 1966 in 1973. Umrl je 1. maja 2004 v Ljubljani.²

Lojze Kovačič je pisal predvsem pripovedno prozo (tudi mladinsko) in eseje. Snov je črpal iz lastnega življenja. V njegovih delih je opazen vpliv socialnega realizma, kasneje pa ga je začel zanimati predvsem posameznik in njegov obstoj, s tem se je bistveno približal eksistencializmu in modernizmu. In prav v tem obdobju njegovega ustvarjanja lahko opazimo romane z izrazito avtobiografsko noto, tako denimo *Preseljevanja*, *Pet fragmentov*, *Prišleke*, *Otroške stvari* in druge.

¹ Pibernik, France. *Čas romana. Pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1983, 91.

² Kos, Janko. »Lojze Kovačič«. V *Enciklopedija Slovenije*.

Kovačič je prejemnik številnih nagrad, med drugim Prešernove nagrade, Župančičeve nagrade ter nagrade kresnik. Leta 2003 je postal redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

2.2 O Maruši Krese

Maruša Krese se je rodila 13. aprila 1947 v Ljubljani, v izrazito partizanski družini. Njen oče je bil namreč narodni heroj France Krese – Čoban, ki je imel tudi v povojnem času vidnejšo vlogo v jugoslovanski politiki. Študirala je umetnostno zgodovino in primerjalno književnost, v ZDA pa psihoterapijo in ustvarjalno pisanje. Kot psihoterapevtka je delala tako v Londonu kot tudi Tübingenu. Leta 1990 se je ustalila v Berlinu, kjer je opravljala delo dopisnice za slovenski radijski program, kasneje pa je delovala kot svobodna novinarka in pisateljica.³

V času balkanske vojne je opravljala številna humanitarna dela v Bosni in Hercegovini, zato ji je nemški predsednik podelil križ za zasluge Zvezne republike Nemčije. Maruša Krese je bila kot edina Slovenka uvrščena tudi na seznam stotih najvplivnejših Evropejk, t. i. *Frauen mit Visionen*, zaradi protinacionalističnega pisanja.⁴

Krese je sprva pisala predvsem poezijo. Prva pesniška zbirka z naslovom *Danes* je izšla leta 1989, sledile so še pesniške zbirke *Postaje*, *Beseda*, *Selbst das Testament ging verloren*, *Yorkshire Tasche = Yorkshire torba* (dvojezična pesniška zbirka) ... Poleg poezije je bila Maruša Krese dejavna tudi na radiu, kjer je ustvarila več radijskih iger in dokumentarno-umetniških oddaj. Leta 1998 se je preizkusila tudi v pisanju kratke proze, takrat je namreč izšla knjiga *Von der Bora verweht*, sledili sta zbirki kratke proze v slovenščini, in sicer *Vsi moji božiči* (2006) ter *Vse moje vojne* (2009). Za literarno delo *Vsi moji božiči* je avtorica prejela nagrado Fabula. Leta 2012 je izšlo njeno zadnje literarno delo, roman *Da me je strah?*, ki je bilo nominirano za nagrado kresnik. Maruša Krese je umrla 7. januarja 2013 v Ljubljani.

³ Šavli, Slavica. »Analiza pesniških zbirk Maruše Krese«. Diplomsko delo, Filozofska fakulteta UL, 2012, 4.

⁴ Maruša Krese: Edina Slovenka med 100 najvplivnejšimi Evropejkami. <https://www.metropolitan.si/scena/marusa-krese-edina-slovenka-med-100-najvplivnejšimi-evropejkami/> (Dostop: februar 2020)

3. Povojna leta v Jugoslaviji

Dogajalni čas v romanih *Da me je strah?* in *Prišleki*, ki ju bom v nadaljevanju analizirala, sega med drugim tudi v obdobje po koncu 2. svetovne vojne. V obeh romanih se avtorja dotakneta tematike vpliva vojne na povojno generacijo ter njihovo vsakdanje življenje in ustvarjanje. Roman *Prišleki* nam osvetli to obdobje zgolj do konca štiridesetih let dvajsetega stoletja, medtem ko roman Maruše Krese sega vse do leta 2012, s tem pa zajame tudi generacijski konflikt v šestdesetih letih dvajsetega stoletja. Prav temu konfliktu med starejšo vojno in kasnejšo povojno oz. tako imenovano »baby boom«⁵ generacijo bom v naslednjih poglavjih posvetila največ pozornosti. V tem poglavju pa se bom osredotočila na družbeno in politično dogajanje v Jugoslaviji oz. v Sloveniji, ki je pripeljalo do generacijskega konflikta.

Po koncu druge svetovne vojne je oblast v Jugoslaviji prevzela komunistična partija, ki se sicer ni formalno registrirala kot politična stranka, temveč je delovala tajno, v okviru Osvobodilne fronte (OF), ki je bila sestavni del Ljudske fronte Jugoslavije.⁶ Oblast si je želela predvsem odpraviti večstrankarski sistem,⁷ kar pa po vojni ni bilo težko, saj so nekatere stranke med vojno že razpadle, druge pa so izrazile podporo okupatorju in so po vojni postale osovražene s strani jugoslovanskega naroda. Na prvih povojnih volitvah tako opozicijske stranke niso sodelovale predvsem zaradi pritiska nad njimi (omejevanje javnih nastopov, uničevanje časopisov ...), zato je bila uvedena skrinjica brez liste oz. t. i. črna skrinjica, ki so jo volili tisti, ki so nasprotovali Ljudski fronti. Le-ta je na volitvah tudi zmagala in januarja 1946 sprejela zvezno ustavo, slednja je bila napisana po sovjetskem vzoru, uvajala je agrarno reformo, enakopravnost žensk, za

⁵ Med pripadnike »baby boom« generacije uvrščamo tiste posameznike, ki so rojeni v obdobju povečanih rojstev. Omenjeno obdobje zajema čas med letoma 1946 in 1959. Ta generacija je zaznamovala družbeni razvoj v povojnih letih, imeli so več možnosti za izobraževanje, mobilnost, odmik od tradicionalnega razumevanja vloge spolov, nanje je vplivala potrošniška in popularna kultura ter seks revolucija ipd. Pripadnica »baby boom« generacije je tako tudi pisateljica romana *Da me je strah?* – Maruša Krese. Piškurič, Jelka. »Bili nekoč so lepi časi«: vsakdanjik v Ljubljani in okolici v času socializma. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2019, 41.

⁶ V začetku 50. let se je OF Slovenije preimenovala v Socialistično zvezo delovnega ljudstva (SZDL).

⁷ Večstrankarski sistem je bil sicer uzakonjen še pred prvimi volitvami 25. avgusta 1945, vendar je bil močno omejen. Taka politična ureditev je bila uzakonjena vse do sprejetja druge ustave leta 1963, ko je bil uveden enostrankarski sistem, z Zvezo komunistov Jugoslavije na čelu. Repe, Božo. »Liberalizem« v Sloveniji. Ljubljana: RO ZZB NOV Slovenije: Sistory, 1992, 686. https://www.sistory.si/cdn/publikacije/1-1000/776/BOREC_1992_09-10.pdf (Dostop: april 2020).

državno lastnino je opredelila pomembna proizvodna sredstva in tuj kapital, lastnino pa je definirala kot državno, združeno ali privatno.⁸

Federativna ljudska republika Jugoslavija (FLRJ) je bila ustavno opredeljena kot zvezna ljudska država republikanske oblike in skupnost enakopravnih narodov, ki so imeli pravico do odcepitve in samoodločbe. Državo je sestavljalo 6 republik (Slovenija, Hrvaška, Srbija, Bosna in Hercegovina, Makedonija, Črna gora) in 2 avtonomni pokrajini (Vojvodina in Kosovo), vodil pa jo je predsednik Josip Broz Tito s političnim birojem (politbirojem) CK KPJ na čelu.

Oblast je v prvih letih po vojni obračunala z dejanskimi in potencialnimi nasprotniki komunističnega režima. Slednji so bili vse do začetka petdesetih let izpostavljeni policijskemu in sodnemu pregonu. Na številnih prirejenih političnih procesih so bili obsojeni na smrt ali dolge zaporne kazni. Obsojenci povojnega režima so izhajali iz vrst intelektualcev, kulturnikov, duhovništva, med njimi pa so bili tudi vojaški ter politični kolaboranti.

Socialna struktura prebivalstva se je po drugi svetovni vojni preoblikovala, saj so vodilne položaje v družbi prevzeli ljudje iz »partizanskega« sveta, ki so izhajali iz nižjih slojev in niso bili izobraženi. Za vzpon po družbeni lestvici je bila pomembna predvsem politična opredelitev in ne strokovni vidik. Tudi glavna pripovedovalka romana *Da me je strah?*, ona – partizanka, je izhajala iz nižjega sloja, med drugo svetovno vojno pa je vstopila v partijo in začela predavati marksizem: »Samo še učim. Marksizem učim. Niti ne spomnim se, če sem Kapital sploh že do konca prebrala.«⁹ Podobno se dogaja tudi z moškim pripovedovalcem, partizanom, ki je med vojno izgubil nogo, saj mu po vojni ponudijo službo direktorja zaporov, kljub temu da ni bil izobražen.¹⁰ Po vojni je bila v ospredju predvsem politika egalitarizma, pomembno pa je postalo tudi udarništvu, kult fizičnega dela ter tekmovalnost v doseganju zastavljenih delovnih ciljev. Posledica tovrstne politike je bilo ustanavljanje Mladinskih delovnih brigad, ki so odigrale ključno vlogo pri obnovi opustošene Jugoslavije. Pripovedovalec iz romana *Prišleki* – Bubi se je udeležil tovrstne akcije v Bosni, kjer so gradili nasip v treh izmenah in ob tem še glasno prepevali in s tem izvajali propagando.¹¹

⁸ Nećak, Dušan, Božo Repe. *Oris sodobne obče in slovenske zgodovine. Učbenik za študente 4. letnika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2003, 241.

⁹ Krese, Maruša. *Da me je strah? 2. natis*. Novo mesto: Goga, 2016, 69.

¹⁰ Prav tam, 85.

¹¹ Kovačič, Lojze. *Prišleki. Druga knjiga*. 2. izdaja. Ljubljana: Beletrina, 2018, 1038–1039.

Jugoslavija se je v štiridesetih letih v političnem in kulturnem oziru precej naslanjala na Sovjetsko zvezo. Tudi sicer je imela kultura po vojni izjemno pomembno vlogo, oblast jo je želela približati čim širšemu spektru ljudi in ne le pripadnikom višjih slojev. Ustanovljeno je bilo ministrstvo za prosveto, ki je vključevalo šolski, umetniški in znanstveni oddelek. Cilj politike je bil predvsem ustvariti »*enotno jugoslovansko socialistično kulturo*«¹² pod ideološkim nadzorom komunistične partije oz. za to posebej ustanovljene agitacijsko-propagandne komisije (agitprop). Vodilna umetniška smer tega obdobja je bil socialistični realizem, ki naj bi opisoval življenje in dosežke v socializmu, vse ostale umetniške smeri (predvsem pretirano abstraktne) pa so bile nezaželjene. Kakovost umetniških del se je ocenjevala glede na lojalnost umetnikov do novega političnega sistema, estetski aspekt pa tu ni igral nobene vloge. Slovenija ni imela izdelane svojevrstne politike na področju kulture, naslanjanje na sovjetsko kulturo pa se je kmalu izkazalo za nekoristno, saj »*načela in direktive, izdelane za kulturno zaostalega ruskega mušiča ali nepismenega balkanskega kmeta pač niso primerne za deželo, kjer pismenost ni bila dosti pod 100 % in kjer je imela skoraj vsaka družina naročen vsaj po en časopis, revijo ali knjižno zbirko*«.¹³ Do spremembe v dojemanju umetnosti je prišlo šele v petdesetih letih, ko politika ni več tako strogo nadzorovala umetnikov. Leta 1952 je bil na kongresu jugoslovanskih književnikov sprejet sklep, da je najpomembnejše merilo estetika in ne politično angažirana umetnost.¹⁴

Lojze Kovačič je definicijo socialističnega realizma predstavil v romanu *Prišleki*, skozi besede Ahaca, Dušana Pirjevca, ki je bil v štiridesetih letih sekretar agitpropa.

*Razumnik in ustvarjalec, je govoril, morata izpolnjevati neko določeno temo in idejo v skladu z resnico ... Seveda ima proste roke glede stila ali tehnike podajanja snovi, kolikor se to dvoje ne križa s temo. Literatura mora pač izpolnjevati tiste naloge, ki so vgrajene v plan izgradnje in načrta prve petletke ... Pisatelj mora spoznati življenje, če ga doslej ni, in le tako ga lahko upodablja. [...] Čustveno se morajo navaditi na resnico in življenjsko konkretnost, ta angažiranost mora biti združena z nalogo po ideološkem preoblikovanju in prevzgoji ljudi v duhu socializma ... To metodo literarnega ustvarjanja imenujemo socialistični realizem ...*¹⁵

¹² Nečak in Repe, *Oris sodobne obče in slovenske zgodovine*, 268.

¹³ Gabrič, Aleš. »Leto 1945 in slovenska kultura.« V: *Slovenija v letu 1945: zbornik referatov*, ur. Aleš Gabrič, 158. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev: Sistory, 1996. http://www.sistory.si/cdn/publikacije/38001-39000/38560/Slovenija_v_letu_1945.pdf (Dostop: maj 2020).

¹⁴ Prunk, Janko. *Kratka zgodovina Slovenije*. Ljubljana: Grad, 2008, 165.

¹⁵ Kovačič, *Prišleki*, 974.

Složnost med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo pa ni trajala dolgo, saj je že leta 1948 prišlo do spora z Informbirojem.¹⁶ Sovjetska zveza in posledično ostale članice Informbiroja so Jugoslavijo obtožile protisovjetske politike ter jo ekonomsko in diplomatsko osamile, poleg tega pa so začele podpirati tudi prosovjetske komuniste v Jugoslaviji. Jugoslovanska oblast je podpornike Sovjetske zveze začela preganjati in jih brez sodnih postopkov pošiljati v prevzgojna taborišča, zadostoval je že neutemeljen sum, zato je bilo veliko ljudi tudi po nedolžnem zaprtih.

Nenadno spremembo političnega odnosa do Sovjetske zveze omenjata tudi oba romana. Pripovedovalka v romanu *Da me je strah?* je pravočasno obveščena o spremembi odnosov med državama, sprašuje pa se, kaj bo s tistimi, ki o sporu še nič ne vedo. Prav tako z možem mečeta stran vse stvari, ki spominjajo na Sovjetsko zvezo, shranita in skrivata le knjige ruskih pisateljev.¹⁷ Bubi se spominja dogodka, ko so zaprli ljudi, ki so prepevali *Bilečanko* in *Nabrusimo kose*,¹⁸ saj *Bilečanka* govori o predvojnem taborišču Bileća, kamor so zapirali komuniste, *Nabrusimo kose* pa v besedilu omenja deželo, »*kjer vlada svoboda*«,¹⁹ s čimer apelira na Sovjetsko zvezo.

4. Socialistična vzgoja in šolstvo

Vzgoja in šolstvo sta se v prvih povojnih letih povsem spremenili in podredili politiki novega režima. Glavni cilj politike je bil »ustvariti novega človeka«, ki bi se ravnal po novih vrednotah in običajih, glavne upe pa so polagali predvsem v mladino, ki naj bi po Leninovih besedah bila ključna za zgraditev komunistične družbe.²⁰ Mladi so bili v Jugoslaviji glavni člen povojne obnove domovine. Verjeli so, da gradijo boljšo prihodnost zase in svoje potomce, zato bi lahko

¹⁶ Informburo oz. Informacijski biro komunističnih in delavskih partij je bil mednarodna organizacija komunističnih strank, ustanovljen leta 1947 na Poljskem. Njegov namen naj bi bil predvsem usklajevanje dela različnih komunističnih strank po svetu, dejansko pa je Stalin želel prevzeti poglobitno vlogo in nadzor nad njimi. Tito se taki politiki ni bil pripravljen podrediti.

¹⁷ Krese, *Da me je strah?*, 115–116.

¹⁸ Kovačič, *Prišleki*, 1201–1202.

¹⁹ Slovenske narodne pesmi: Nabrusimo kose. https://www.narodne-pesmi.si/?option=audio&audio_id=193&stran=Narodne%20pesmi (Dostop: maj 2020)

²⁰ Jeraj, Mateja. »Otroci socializma (Skrb za otroke v Sloveniji po drugi svetovni vojni).« V: *Zgodovina otroštva*, ur. Aida Škoro Babić, Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec, 624–625. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije: Sistory, 2012. <http://sistory.si/publikacije/prenos/?urn=SISTORY:ID:31016> (Dostop: maj 2020).

to obdobje imenovali obdobje socialnega konformizma.²¹ Ker so mladi verjeli v nov politični sistem in boljšo prihodnost, so bili pripravljeni sprejeti marsikatere politične in ideološke pritiske.

Socializem je posegel v vse pore posameznikovega življenja – javnega in zasebnega, spremljal ga je tako rekoč od malih nog, bodisi v šolskem okolju bodisi v prostem času. V prvih povojnih letih, ko oblast še ni povsem razkrila vzgojnih nalog nove države, je imela ključno vlogo pri vzgoji mama, ki naj bi otroka vzgajala v ljubezni do domovine. Kljub temu pa so imele ženske po rojstvu otroka zgolj šesttedenski porodniški dopust.²² Ta čas nam predstavi tudi pripovedovalec v romanu *Da me je strah?*, ko pripoveduje o svoji ženi, ki mora iz službe domov, da podoji svojega otroka.²³ Nekoliko kasneje so začeli pri vzgoji poudarjati tudi vlogo očeta in s tem je stopila v ospredje družinska vzgoja.²⁴

Poleg družine naj bi za vzgojo otrok skrbele tudi številne organizacije. Otroci so bili ob vstopu v osnovno šolo vključeni v pionirsko organizacijo oz. v Zvezo pionirjev Jugoslavije (ZPJ), ki je bila v resnici izvenšolska organizacija, namenjena vzgoji in zabavi ter predvsem krepitvi patriotizma. Ključni dolžnosti pionirčkov sta bili sprva predvsem učenje in delo, nato pa tudi kakovostno preživljanje prostega časa (udeležba na izletih, pri športnih dejavnostih ipd.). Pionirji so nosili posebne uniforme: črne čevlje, modre hlače oz. krila, bele srajce, rdečo ruto in posebno čepico, imenovano titovka. Če je bilo v prvih povojnih letih kot ključna dolžnost pionirja poudarjeno predvsem (fizično) delo, pa so v petdesetih letih stopile v ospredje vrednote, kot so zdravje ter varovanje narave, razmišljanje s svojo glavo in ne več brezglavo podrejanje volji večine. Sprejem prvošolčkov v pionirsko organizacijo se je ohranil do

²¹ Zgodovina na dlani. Socialistična vzgoja v Jugoslaviji. <https://zgodovinanadlani.si/socialisticna-vzgoja-v-jugoslaviji/> (Dostop: maj 2020)

²² Jugoslovanska oblast je po drugi svetovni vojni sprejela uredbo o plačanem porodniškem dopustu šest tednov pred in po porodu, ta uredba je vključevala vse zaposlene ženske v organizacijah in podjetjih ter pri zasebnih delodajalcih. Ženske so imele tudi pravico do dojenja v službenem času, in sicer do otrokovega šestega meseca starosti. Jeraj, Mateja. *Slovenke na prehodu v socializem*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije: Sistory, 2005, 156. https://www.sistory.si/cdn/publikacije/1-1000/873/Mateja_Jeraj-slovenke_na_prehodu_v_socializem.pdf (Dostop: maj 2020).

²³ Krese, *Da me je strah?*, 111.

²⁴ Jeraj, »Otroci socializma«, 631.

osemdesetih let in je pomenil posebno čast, kljub temu da je organizacija v šestdesetih letih doživela zastoje v delovanju.²⁵

Poleg pionirske organizacije je obstajala tudi mladinska organizacija, t. i. Zveza komunistične mladine Jugoslavije (SKOJ), znotraj slednje pa je delovala Zveza komunistične mladine Slovenije (ZKMS), v katero so bili od leta 1945 naprej vključeni vsi šestnajstletniki v Sloveniji. Poglavitni cilji ZKMS so bili širitev in ohranjanje idej komunizma, marksizma, revolucije in narodnoosvobodilnega boja. Zveza se je v letu 1948 preimenovala v Ljudsko mladino Slovenije, leta 1963 v Zvezo mladine Slovenije in leta 1974 v Zvezo socialistične mladine Slovenije (ZSMS).²⁶

Mladinska organizacija je bila ključna tudi za organizacijo mladinskih delovnih brigad, torej delovnih skupin, ki so bile zasnovane na prostovoljni ravni in so igrale ključno vlogo pri povojni obnovi razrušene domovine. Podpirala jih je tudi oblast, saj je na ta način pridobila brezplačno delovno silo ter hkrati nadzor nad prostim časom mladih. Mladinske delovne brigade so tako gradile in obnavljale med vojno porušene ceste, železnice, industrijske objekte, in sicer na lokalni, zvezni in republiški ravni. Tovrstne delovne brigade pa niso imele zgolj enega cilja, to je obnoviti domovino, temveč so imele tudi izobraževalno funkcijo, saj so se mladi priučili praktičnih znanj in rokovanja z delovno mehanizacijo.

Šolstvo v Jugoslaviji je doživljalo številne reforme.²⁷ Po drugi svetovni vojni je bilo podvrženo marksistično-leninistični ideologiji, nadzor nad šolo je prevzela šolska komisija CK KPS in nato agitprop, ki je nadzoroval izdajanje šolskih učbenikov, imel vpliv na prosvetni proračun in šolski kader. Cilj nove politike je bil, da bi iz šolskega okolja odstranili vse tiste elemente,

²⁵ V šestdesetih letih je prišlo do upada števila skupin in krožkov, poleg tega je primanjkovalo mentorjev, šole pa so izvajale pritisk nad Zvezo pionirjev, češ naj se bolj posvetijo izobraževanju mladine. Pomemben dejavnik, ki je povzročil krizo pionirske organizacije, je bil tudi vdor različnih oblik preživljanja prostega časa z Zahoda oz. nesocialističnega okolja. Jeraj, »Otroci socializma«, 636.

²⁶ Zgodovina na dlani. Socialistična vzgoja v Jugoslaviji.

²⁷ Šolskoreformno gibanje (od leta 1950 dalje) bi lahko v grobem razdelili na tri večje razvojne stopnje; prva je bila usmerjena predvsem v preobrazbo osnovnega šolstva, druga v preobrazbo srednjega šolstva in gimnazij, tretja pa naj bi se usmerila v preobrazbo srednjega, višjega in visokega šolstva. Pediček, Franc. »O projektu «usmerjeno izobraževanje» (Skica za analizo, vrednotenje in kritiko)«. *Vzgoja in izobraževanje*, 23/5 (1992), 12.

ki so bili v nasprotju z novo ideologijo, kot sovražnik številka ena se je izkazala predvsem katoliška cerkev.²⁸

V Jugoslaviji so si prizadevali poenotiti šolski sistem, kar se je zgodilo leta 1946, ko je bilo uvedeno obvezno sedemletno šolanje. Slednje je imelo negativne posledice na boljše razvite dele nove države, saj je bilo v Sloveniji že pred tem vzpostavljeno osemletno osnovnošolsko izobraževanje. Vidnejši slovenski politiki so se zavedali teh posledic, zato so v petdesetih letih na to opozarjali, posledično pa so se začele priprave na reorganizacijo šolstva, ki so trajale celo desetletje. Ustanovljena je bila Komisija za reformo šolstva zvezne skupščine (1953), v katero so bili poleg politično angažiranih ljudi vključeni tudi strokovnjaki. Glavne smernice šolske reforme so bile izdelane v Beogradu, Komisija za reformo šolstva pa je imela nalogo usklajevati različne predloge članov le-te.²⁹ Slednja se je torej zavzemala za enotno osnovnošolsko izobraževanje, razločevanje naj bi se začelo šele po petnajstem letu starosti na stopnji srednješolskega izobraževanja. Prav srednješolsko izobraževanje je predstavljalo velike težave, saj si je povojna oblast prizadevala odpraviti gimnazije, ker so jih smatrali za meščanske šole, kjer učenci ne pridobijo dovolj praktičnega znanja. V novem političnem sistemu so namreč večjo vlogo pripisovali fizičnemu delu. V šolstvu se je to kazalo v podpiranju ustanavljanja strokovnih šol in izenačevanja le-teh z gimnazijami. S tem se niso strinjali zlasti slovenski univerzitetni profesorji, saj so bili mnenja, da srednje strokovne šole ne dajejo učencem tolikšnega splošnega znanja kot gimnazije, zato imajo učenci srednjih strokovnih šol večje težave pri študiju na fakultetah kot gimnazijci.³⁰

Pomembne spremembe so se začele dogajati tudi na področju učnih načrtov, saj je politični vrh podpiral zmanjšanje ur humanističnih predmetov v prid tistim šolskim predmetom, ki so bili namenjeni praktičnemu delu in tehnični vzgoji. Ob tem sta najbolj trpela predmeta slovenščina in zgodovina, slednjo so sčasoma začeli nadomeščati z novim predmetom – sociologijo.³¹

V sedemdesetih letih je začela jugoslovanska oblast razmišljati o uvedbi t. i. usmerjenega izobraževanja, ki je vodilo v nadaljnje propadanje srednješolskega sistema. Zavzemali so se za usmeritev k šolanju za poklic in ukinitvev gimnazij. Slovenska javnost je tovrstni reformi

²⁸ Gabrič, Aleš. *Sledi šolskega razvoja na Slovenskem*. Ljubljana: Pedagoški inštitut: Sistory, 2009, 93–94. <http://www.sistory.si/pdf/Prikazovalnik.php?urn=913> (Dostop: maj 2020).

²⁹ Prav tam, 95–96.

³⁰ Prav tam, 99–100.

³¹ Prav tam, 101–102.

srednješolskega izobraževanja nasprotovala, zato je bil zakon o usmerjenem izobraževanju v Sloveniji sprejet kasneje kot v drugih delih Jugoslavije, hkrati pa je bil tudi manj radikalen. Usmerjeno izobraževanje je bilo tako uvedeno v začetku osemdesetih let, z njim pa so bile gimnazije in maturitetni izpiti ukinjeni.³²

Tovrstno (tretjo) šolsko reformo je kritiziral Franc Pediček. Slednja naj bi uvajala predvsem preobrazbo vzgoje in izobraževanja na socialistični samoupravni podlagi, vendar je bila kasneje izvajana predvsem na proizvodno-ekonomski, družbenopolitični in idejno-ideološki zasnovi. Takratna politika in ideologija sta, po mnenju Pedička, zavirali svobodo družbenopolitičnega in posledično šolskoreformnega dogajanja, saj je bil liberalizem v vzgoji in izobraževanju onemogočen s socialistično-samoupravljalno ideologizacijo. Pediček je bil kritičen tudi do odločitve, da je vodilno vlogo pri snovanju tretje reforme prevzel Zavod SRS za šolstvo (politika) in ne Pedagoški inštitut.³³

5. Upor proti vojni generaciji

5.1 Spremembe na kulturnem področju

Prve kritike povojnega režima so se začele odražati skozi kulturo. V petdesetih letih je bila na kulturnem področju zaznana sprostitev, saj so številni aparati, ki so izvajali strog nadzor nad kulturnim in javnim življenjem prenehali delovati,³⁴ seveda pa je oblast še vedno nadzorovala kulturno življenje, le da je to počela »prikrito«, preko komisij za ideološko delo pri Socialistični zvezi in Zvezi komunistov. Politika je v kulturo posegala tudi s pomočjo družbenega upravljanja, saj so bili v upravne odbore kulturnih ustanov postavljeni politično angažirani ljudje.³⁵ Kljub temu pa se je v petdesetih letih kritično stališče do politike krepilo. Pomembno vlogo pri tem so imeli zlasti različni članki v revijah *Beseda*, nato *Reviji 57* (zaradi kritičnih člankov Jožeta Pučnika je bila po enem letu ukinjena, slednji pa je bil obsojen na devet let zapora), v šestdesetih letih pa v reviji *Perspektive*, ki je izhajala štiri leta in je imela pomembno vlogo pri demokratizaciji Slovenije. Tudi *Perspektive* so bile ukinjene, njihov urednik Tomaž

³² Štih, Peter, Vasko Simoniti in Peter Vodopivec. *Slovenska zgodovina: družba – politika – kultura*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Sistory, 2008, 489. <http://www.sistory.si/publikacije/prenos/?urn=SISTORY:ID:902> (Dostop: maj 2020).

³³ Pediček, Franc. »O projektu »usmerjeno izobraževanje« (Skica za analizo, vrednotenje in kritiko – II. del).« *Vzgoja in izobraževanje*, 23/6 (1992), 15–16.

³⁴ Agitprop je prenehal z delovanjem leta 1952.

³⁵ Štih, Simoniti, Vodopivec. *Slovenska zgodovina*, 482.

Šalamun pa za kratek čas zaprt, najverjetneje zato, ker se je oblast bala nastajajoče opozicije iz kroga izobražencev.³⁶

Petdeseta leta je zaznamoval tudi vdor zahodne kulture in postopno odpiranje države proti zahodu. Tako so v kinematografih začeli prevladovati ameriški in zahodnoevropski filmi, na področju literature so prevajali zahodne literate, v gledališčih pa uprizarjali dela zahodnih dramatikov. Mlajša generacija književnikov je sicer še ohranila nekatere značilnosti socialističnega realizma, vendar so slednji človeka upodabljali bolj intimno, približevali so se eksistencializmu in se oddaljevali od družbenega in političnega. Prav v to povojno književno generacijo uvrščamo tudi pisatelja Lojzeta Kovačiča.³⁷

Tudi na področju glasbe se je čutil zahodni vpliv in postopna sprostitvev. Jazz, ki je bil med Slovenci priljubljen že pred izbruhom druge svetovne vojne, po vojni pa je za razvoj le-tega poskrbel Bojan Adamič, je oblast v štiridesetih letih odklanjala, saj je bila mnenja, da nagovarja zgolj »meščansko« populacijo. V petdesetih letih so bili že ustanovljeni številni jazzovski ansambli, leta 1960 pa so na Bledu organizirali prvi jazz festival.

Leta 1963 je bila sprejeta ustava, ki je uvajala ponoven pritisk na slovenske izobražence, zlasti tiste, ki so se začeli zbirati okrog revije *Perspektive*. Ustavo so kasneje dopolnili s številnimi republiškimi in zveznimi zakoni, ki so omogočili večjo svobodo tiska in govora, hkrati pa omejili vpletanje politike v uredništvo založb, časopisov in revij. Kritičnost so izražale nove publikacije, med njimi predvsem študentska *Tribuna* in humoristični časopis *Pavliha*.

Socialistična kultura in ponudba mladih ni več zadovoljevala. Hrepeneli so po modnih oblačilih, glasbenih ploščah in predvsem svobodi, zgled pa so iskali v razvitem zahodnem svetu. Predvsem zahodna glasba je imela velik vpliv na mlade, saj so se prek Radia Luksemburg in populističnega tiska seznanjali z zahodno glasbeno sceno, ki je spodbudila nastanek narodnozabavnih in t. i. beat ansamblov.³⁸ Šestdeseta leta so pripeljala do t. i. »beatlomanije«, mladi so posnemali zahodno kulturo in oblačenje, za starše pa je bilo tovrstno obnašanje velik šok, ki je prerasel v generacijski spor. Maruša Krese je to obdobje v romanu predstavila skozi oči pripovedovalke, ki se spominja dogodka iz hčerinega otroštva:

³⁶ Repe, *Liberalizem v Sloveniji*, 26–27.

³⁷ Štih, Simoniti, Vodopivec. *Slovenska zgodovina*, 480.

³⁸ Rendla, Marta. »Kam ploveš standard?« *Življenjska raven in socializem*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Sistory, 2018, 330. https://www.sistory.si/cdn/publikacije/43001-44000/43084/RAZPOZNAVANJE_36_splet.pdf (Dostop: maj 2020).

»Spominjam se, kako je srečna prišla pri svojih petnajstih letih iz Londona in s seboj prinesla neizmerne zaklade. Malo ploščo Beatlov in njihove plakate. Kar naprej je vrtela eno in isto ploščo in razobesila plakate po sobi. Nekega dne sem prišla v njeno sobo, začela vpiti nekaj o dekadentni buržoaziji in ji potrgala vse te njene dragocenosti s sten.«³⁹

Leta 1972 je prišlo do preobrata v jugoslovanski politiki, ki je pustil posledice tudi na kulturnem področju. Politika se je namreč zatekla h kulturnopolitičnim modelom petdesetih let. Cilj je bil približati kulturo »delovnim ljudem«, posledica tega pa ustanavljanje sindikalnih knjižnic in amaterskih kulturniških skupin. Politični pritisk se je povečal zlasti v šolstvu (v obliki usmerjenega izobraževanja) in javnih medijih. Leta 1973 je bila uzakonjena omejitev svobode tiska, javno izražanje kritike političnega sistema pa se je zmanjšalo, saj je oblast uvajala številne hude kazni za kršitelje.⁴⁰

Kljub številnim ukrepom, ki jih je uvedla oblast v sedemdesetih letih, pa niso mogli povsem izničiti kulturnih in socialnih sprememb liberalnih šestdesetih let. Mladina je še naprej uživala svobodo v glasbi, vedenju, oblačenju in spolnosti. Ohranile in razvile so se tri smeri mladinskega gibanja, in sicer subpolitika, subkultura in kontrakultura. Zahodna kultura se je pri mladih izražala tudi v obliki t. i. skvoterstva, ki je bilo zlasti popularno na zahodu.

5.2 Mladinska gibanja

Slovar slovenskega knjižnega jezika kulturo definira kot skupek dosežkov in vrednot človeške družbe, ki je rezultat človekovega delovanja in ustvarjanja. Posamezno človeško družbo namreč določajo značilne dejavnosti, običaji in znanja, ki izražajo način življenja. Vsaka družba pa se tudi notranje diferencira, kar pomeni, da poleg neke dominantne kulture, obstajajo tudi »obrobne« kulture, ki so dominantni nasprotne. Za tovrstno posebno kulturo skupine ljudi, ki se razvije kot del neke dominantne kulture, se je uveljavilo ime subkultura.

V nadaljevanju se bom osredotočila na mladinsko subkulturo, ki je po koncu druge svetovne vojne pomenila ključni element spora med vojno in povojno generacijo. Povezanost subkulture in starosti je namreč pomembna, saj se posameznikova identiteta oz. sekundarna socializacija oblikuje v obdobju prehoda med šolo in službo ter službo in poroko.⁴¹

³⁹ Krese, *Da me je strah?*, 170.

⁴⁰ Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, 488–489.

⁴¹ Brake, Mike. *Sociologija mladinske kulture in mladinskih subkultur*. Prevedel Marjan Ogrinc. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1983, 28.

Gregor Tomc slovenske mladinske subkulture v dvajsetem stoletju razvrsti v tri tipe mladinskih gibanj, in sicer subkulturo v ožjem pomenu besede, subpolitiko in kontrakulturo.⁴² Na tem mestu velja omeniti, da je v Sloveniji mladinsko gibanje veljalo za manjšinski pojav, saj so mladi le del svojega življenja preživeli v skladu z neko subkulturo, kasneje pa so se vključili v dominantno kulturo.

Po drugi svetovni vojni si je nova oblast prizadevala prekiniti vse stike z zahodom, zgled pa je iskala predvsem v največji socialistični državi na svetu – Sovjetski zvezi. Slednja se je zavedala da lahko komunistična oblast prevzame vodilno vlogo v državi le s pomočjo spontanega gibanja množic, hkrati pa se mora po prevzemu oblasti proti tem gibanjem boriti oz. si jih podrediti, če ne želi izgubiti pridobljenega položaja. Prav to se je zgodilo tudi v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni, ko je obstoječa mladinska gibanja podredila državi, vendar se je tovrstna politika kmalu izkazala za neuspešno, zlasti potem ko se je Jugoslavija začela odpirati proti Zahodu. Kljub temu so se ohranili nekateri vzorci te politike, tu velja omeniti predvsem odklonilen in tudi sovražen odnos javnosti do tovrstnih gibanj.

Razlika med posameznimi tipi mladinskih gibanj je slednja:

- pri subkulturi v ožjem pomenu besede gre za oblikovanje svojevrstnega življenjskega stila in oblike ustvarjanja,
- za subpolitiko je značilno svojevrstno politično prepričanje in delovanje,
- mladinska kontrakultura pa skuša združiti subkulturni in subpolitični pojav v celoto.⁴³

5.2.1 Subkultura

V vsaki kulturi je več kultur, pri kateri je ena dominantna, ostale pa so njene podvrste, imenujemo jih subkulture. Slednje imajo z dominantno kulturo nekatere skupne elemente, od nje pa se tudi razlikujejo. Subkulture lahko ločimo na tiste, ki se pojavijo kot pozitivna reakcija na pretenzijo določenih kulturnih in družbenih skupin (to so npr. poklicne subkulture), ter tiste, ki se pojavijo kot negativna reakcija, sem uvrščamo prestopniške subkulture.⁴⁴

⁴² Tomc, Gregor. *Druga Slovenija. Zgodovina mladinskih gibanj na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije, 1989, 7.

⁴³ Tomc, *Druga Slovenija*, 8.

⁴⁴ Brake, *Sociologija mladinske kulture in mladinskih subkultur*, 22.

Ena izmed pomembnejših značilnosti subkultur je oblikovanje svojevrstnega stila, saj slednji kaže na stopnjo predanosti subkulturi in hkrati na upornost do dominantne kulture. Stil tako sestavljajo trije pomembni dejavniki:

- imidž (videz, ki je sestavljen iz kostuma, posebne frizure in drugih dodatkov),
- argot (posebna govorica, ki jo razumejo le pripadniki določene subkulture),
- način obnašanja (sestavlja ga poza, drža, izrazi ipd.).⁴⁵

Če se osredotočim na mladinske subkulture, kot pravi Marjan Ogrinc, so to »*družbene skupine, ki nastajajo na presečišču dominantne kulture, matičnih kultur in množične kulture ter so zato pogojene tako z razredno strukturo družbe kot njeno reprodukcijo.*«⁴⁶ Izražajo upornost mladine zoper lastno podrejenost, poleg tega pa jih lahko smatramo tudi za revolucionarne, saj ne priznavajo pravil in norm vladajočih razredov. Poznamo tudi radikalnejše oblike mladinskih subkultur, za katere je značilno oblikovanje lastnih institucij (npr. komune, svetovalni centri ipd.).⁴⁷

V slovenskem prostoru so se subkulture razvijale vse od petdesetih do sedemdesetih let. Najprej se je v petdesetih letih pojavila subkultura jazza, ki je sicer ne smatramo kot subkulturo v pravem pomenu besede, saj pripadniki le-te niso imeli izoblikovanega življenjskega stila, nato v šestdesetih subkultura rock glasbe in v sedemdesetih subkultura punka.

Obdobje po drugi svetovni vojni je zaznamovalo predvsem sovražstvo do jazza, glasbe, ki je bila zlasti priljubljena med italijanskimi okupatorji, komunisti pa so jo smatrali za rezultat moderne, elitne zahodne družbe. Jazzovska subkultura se je razvila v okrnjeni obliki, med zaprtimi skupinami mladih ljudi.⁴⁸ Življenjski stil te subkulture se ni mogel razviti tudi zaradi pretiranega nadzora oblasti (npr. prepovedano ličenje in lakiranje nohtov) ter splošnega pomanjkanja po vojni, saj mladina ni imela finančnih sredstev, da bi sledila zahodnim modnim trendom. Razmere so se nekoliko spremenile po letu 1948, ko je bila zaznana sprostitvev na kulturnem področju, dokončno pa se je jazz uveljavil šele konec petdesetih let. Vladajoča elita je namreč

⁴⁵ Brake, *Sociologija mladinske kulture in mladinskih subkultur*, 26.

⁴⁶ Ogrinc, Marjan. »Subkulture in mladinska kultura«. V: *Sociologija mladinske kulture in mladinskih subkultur*, Mike Brake, 215. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1983.

⁴⁷ Prav tam, 215.

⁴⁸ Tomc, *Druga Slovenija*, 79.

določila smernice, v okviru katerih je bila jazz glasba sprejemljiva. Žal pa je bil jazz v tem času tudi že v zatonu, v ospredje pa je prihajala druga pomembna subkultura mladih, rock and roll.

Sredi petdesetih let dvajsetega stoletja se je rock and roll pojavil v ZDA, od tu pa se je potem razširil v Veliko Britanijo. Prvi prodor rock and rolla v Jugoslavijo ni pustil večjega pečata, saj je imel v jugoslovanskem prostoru takrat še vidno vlogo jazz. Poleg tega je bila potrošna moč mladih zanemarljiva, množična komunikacija pa še trdno v rokah partije, zato nova glasbena zvrst v petdesetih letih ni ustvarila vidnejše subkulturne scene, se je pa začela prikrito pojavljati med srednjimi in višjimi sloji, ki so bili finančno zmožni slediti zahodnemu glasbenemu dogajanju. Tudi sam imidž rockerjev se ob prvem prodoru rock and rolla v slovenskem prostoru ni uspel uveljaviti, saj so bile trgovine založene predvsem z uniformnimi konfekcijami. Stik z Zahodom so predstavljali tržaški študentje, ki so preprodajali »zahodnjaško« blago.⁴⁹ Drugače pa je bilo v času drugega vala, ko je rock and roll dosegel množičen odziv med mladimi in prerasel v mladinsko subkulturo.

V šestdesetih letih se je v anglo-ameriškem okolju razvila prva subkultura rocka, ki je izvirala iz srednjega razreda – hipijevstvo. Pripadniki srednjega razreda so bili mnenja, da bo vsakodnevno rutino nadomestila ustvarjalnost in eksperimentiranje. Hipiji so se tako zavzemali za hedonizem, individualizem, odklon od dominantne kulture, eksotični misticizem ipd. Za novo subkulturo hipijev je bilo značilno uživanje drog, zlasti LSD-ja.⁵⁰ V istem času se je v jugoslovanskem prostoru okrepila liberalna struja, ki je omogočila rast potrošništva. Mladi so tako v šestdesetih letih že odhajali na potovanja v tujino ter tam spoznavali tuj življenjski stil, npr. kupovali so glasbene plošče, posterje, modna oblačila ... Prav takšna politična klima je omogočila širitev hipijevske subkulture v Jugoslaviji. Organizirani so bili veliki koncerti, med njimi »hippy show« v Hali Tivoli, mladi pa so se oblačili v pisana oblačila in si puščali dolge lase, kar je še posebej razjezilo pripadnike starejše generacije. Jugoslovanska mladina se je rada drogirala, predvsem so se vdajali alkoholu in marihuani, trde droge pa niso bile razširjene, saj so bile v avtoritarnem socializmu težje dostopne.⁵¹

»Razcapanka,« mi vedno mama reče, ko odhajam od doma.

»Samo poglej se, kakšna si.«

⁴⁹ Tomc, *Druga Slovenija*, 89–90.

⁵⁰ Tomc, Gregor. »Subkulturi hipijev in pankerjev. Primer Slovenije v sedemdesetih in osemdesetih letih«. V: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič, 368–369. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010.

⁵¹ Prav tam, 375.

In res se pogledam v ogledalo. Namesto pasu nosim debelo vrv. Dolge lase imam in mislim, da sem prekrasna.

»S tako vrvjo sem včasih vlekel svoje krave na pašo,« mrko reče oče.

»Le v kakšnem svetu živita,« rečem in zaprem hišna vrata.⁵²

Na področju glasbe je bil med mladimi v sedemdesetih letih še vedno popularen rock, ki se je iz prvotnega posnemanja znanih zahodnih rockovskih skupin prelevil v avtorsko ustvarjanje jugoslovanskih. Oblast je tudi v sedemdesetih še vedno uporabljala cenzuro in prepovedala marsikateri rockovski koncert, čeprav je Komunistična partija navzven dajala občutek nezainteresiranosti. Znanе jugoslovanske rockovske skupine tistega časa so bile *Kameleoni*, *Buldožer*, *Riblja Čorba*, *Bijelo dugme* in druge.⁵³

Poleg glasbe, se je pod hipijevskim vplivom razvijalo tudi gledališče. Mladi umetniki so se združili v skupino Pupilija Ferkeverk in s predstavo »Pupilija, papa Pupilo in mali Pupilčki«⁵⁴ osupnili gledalce. Predstava je bila kasneje v Sloveniji prepovedana, člani pa so se odločili za jugoslovansko turnejo, kjer so doživeli nekaj odmevnih uprizoritev.

Za celovito uveljavitev hipijevske subkulture je bila bistvena ustanovitev avtonomne institucije civilne družbe, ki ne bi bila pod vplivom komunistične organizacije. S postopnim osamosvajanjem izpod komunističnega nadzora je bil tako ustanovljen Radio Študent, ki je promoviral različne življenjske stile in rock glasbo, nato Študentski kulturni center (ŠKUC), študentsko glasilo Tribuna in Mladina. S pomočjo teh organizacij se je uspelo hipijevski subkulturi prebiti v javno sfero.⁵⁵

Če se je hipijevska subkultura razvila v liberalnih razmerah pod vlado Staneta Kavčiča, se je punk pojavil v drugi polovici sedemdesetih let oz. v t. i. »svinčenih letih« pod nekoliko bolj avtoritarno vladavino Franceta Popita. To obdobje je zaznamovala recesija in postopno

⁵² Krese, *Da me je strah?*, 159.

⁵³ Kruljac, Neven. »Simptom spektakelske rock kulture na primeru skupine *The Rolling Stones*.« Doktorska disertacija, Fakulteta za humanistične študije UP, 2014, 172–173.

⁵⁴ Predstava »Pupilija, papa Pupilo in mali Pupilčki« je primer hipijevskega hepeninga, torej avantgardne umetniške prireditve, ki želi z različnimi sredstvi osupniti in pritegniti gledalce k sodelovanju. Predstava je bila tako polna golote in hlinjene spolnosti, na odru pa so celo ubili živo kokoš. Tomc, »Subkulturi hipijev in pankerjev«, 373.

⁵⁵ Prav tam, 374.

razpadanje jugoslovanske države, hipijevska subkultura pa je postajala v danih razmerah vedno bolj zastarela.

V drugi polovici sedemdesetih let (1978) je na slovensko glasbeno sceno stopila ljubljanska skupina *Pankrti*, ki je za slovenski prostor pomenila vdor nove mladinske subkulture in glasbene zvrsti – punka.⁵⁶ Slednji se je med mladimi širil tudi skozi slog oblačenja, vedenja in druženja, tipično punkersko držo pa je zaznamovala agresivnost, anarhizem, realizem, cinizem in pesimizem.⁵⁷ Med politiki in starejšo vojno generacijo je, podobno kot pred tem rock, naletel na neodobranje. Punkerji so bili preganjani, mediji pa so jih celo obtoževali simpatiziranja z nacionalsocializmom.⁵⁸

Punkerji so pomembno zaznamovali tudi likovno področje. Na slovenskih zgradbah so se začeli pojavljati številni grafiti, ki so bili umetniške in tudi provokativne (zlasti politične) narave.

Politični in medijski linč nove mladinske subkulture je leta 1980 sprožil nastanek nove alternativne glasbene skupine *Laibach*, ki ni imela običajnih značilnosti subkulture. Že nemško poimenovanje za glasbeno skupino, njihov slog oblačenja, ki je vključeval nacistične in komunistične simbole, in stil petja je spominjal na totalitarizem s poudarjenim kolektivizmom. Na koncertih so izvajali številne provokacije, zato je oblast njihove nastope prepovedala, vendar si je skupina že pridobila velik krog oboževalcev. Leta 1983 so se skupaj z gledališko skupino sester Scipion Nasice in likovno skupino Irwin povezali v umetniško skupino »Neue slowenische Kunst« ali v slovenskem prevodu »Nova slovenska umetnost« (NSK), ki se je uspešno uveljavila v tujini.⁵⁹

5.2.2 Subpolitika in študentsko gibanje

Odpiranje proti zahodu in kriza gospodarske reforme v jugoslovanski politiki pa nista vplivali le na vdor subkultur, temveč tudi na pojav subpolitike. Podobno kot drugje po Evropi, je tudi v Jugoslaviji prišlo do socialnih in političnih nemirov, pomembno vlogo je pri tem imelo študentsko gibanje, ki je bilo politično usmerjeno, študentje pa so se predvsem odzivali na socialne razmere tistega časa. Študentske demonstracije so izbruhnile nenačrtovano in

⁵⁶ Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, 491.

⁵⁷ Tomc, »Subkulturi hipijev in pankerjev«, 375–376.

⁵⁸ Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, 491.

⁵⁹ Prav tam, 491–492.

nenadoma, povod zanje pa je bil večinoma banalen.⁶⁰ Študentsko gibanje je tako tipičen primer spontanega subpolitičnega gibanja na slovenskih tleh.

Ideološko so se študentska gibanja opirala na marksizem, saj jih je motilo predvsem večanje socialnih razlik, ki jih je prinesel kapitalizem. Cilj teh gibanj ni bilo zgolj opozarjanje na družbene probleme, temveč tudi spreminjanje družbe k večji demokratizaciji in humanizaciji.⁶¹

Razlika med študentskim gibanjem v Jugoslaviji oz. Sloveniji in tistim na evropskem zahodu oz. vzhodu je bila v tem, da jugoslovansko študentsko gibanje ni zavračalo političnega sistema, slednjega je celo podpiralo in sprejemalo, temveč je zahtevalo večjo doslednost pri zastavljenem političnem delovanju.⁶²

Leta 1968 so se uprli jugoslovanski študentje v Beogradu, ki so ob podpori univerzitetnih profesorjev preimenovali beograjsko univerzo v »Rdečo univerzo Karla Marxa«. Profesorji so že pred tem kritizirali partijski vrh in gospodarsko ter politično reformo, saj so bili mnenja, da nova reforma odpira pot kapitalizmu in posledično večjemu socialnemu razslojevanju ter brezposelnosti. Beograjski študentje so pripravili program, v katerem so se zavzemali za zaposlovanje mladih izobražencev, odpravo socialnih razlik in brezposelnosti, razvoj samoupravljanja, demokratizacijo družbenopolitičnih organizacij in zakon o stanovanjskih razmerjih.⁶³

Tudi slovenski študentje so podprli beograjske kolege, junija 1968 je prišlo do zborovanja v študentskem naselju v Ljubljani, kjer so predstavili svoje zahteve in jih naslovili na Republiški izvršni svet. Ena izmed pomembnejših pridobitev tega zborovanja je bila ustanovitev Radia Študent, in sicer leto kasneje, ki je imel zlasti propagandno in informacijsko vlogo. Poleg tega se je v tem času spremenila tudi sama organizacija študentskega gibanja. Leta 1969 je bila namreč ustanovljena Skupnost študentov Slovenije, ki je združevala vse študente ljubljanske univerze in višješolskih ter visokošolskih centrov izven Ljubljane.

⁶⁰ Tako na primer tudi v Beogradu, ko je do upora študentov prišlo zaradi prenapolnjene dvorane, kjer je potekala zabavna prireditev. Študentje so se spopadli s policijo, kar je pripeljalo do demonstracij in po nasilnem policijskem posredovanju tudi pravega upora. Študentsko gibanje 1968–1972. <http://www.muzej-nz.si/si/izobrazevanje/1423> (Dostop: april 2020).

⁶¹ Čepič, Zdenko. »Krise – reforme, Jugoslavija – Slovenija, 1968–1988«. V: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič, 7. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010.

⁶² Čepič, »Krise – reforme, Jugoslavija – Slovenija«, 8.

⁶³ Študentsko gibanje 1968–1972.

Leta 1970 so študentje začeli kritizirati mednarodno vlogo, ki jo je imela Jugoslavija v svetu. Organizirali so številne proteste (protest ob obisku ameriškega predsednika Nixona v Jugoslaviji, vojna v Vietnamu ipd.) ter se začeli zavzemati za narodni manjšini v Italiji in na avstrijskem Koroškem. Razmere so se zaostrovale in leta 1971 je študentsko gibanje postalo množično, vrh pa je doseglo z zasedbo Filozofske fakultete. Povod zanjo so bili represivni ukrepi zoper posamezne študente in študentsko gibanje, vzroki pa predvsem socialno razlikovanje in neuspešna gospodarska politika. Študentje so uživali podporo univerzitetnih profesorjev in študentov z ostalih fakultet. Izdali so Manifest zasedene Filozofske fakultete, po osmih dneh pa se je zasedba fakultete zaključila.

Krese v svoj roman uspešno vplete tudi pomemben zgodovinski dogodek, ki se je zgodil tik pred zasedbo Filozofske fakultete. Hči je namreč priča policijskemu prihodu na fakulteto, kasneje pa jo Udba celo zasleduje, ker bi jim lahko kot članica »zanesljive družine« pomagala pri vohunjenju.⁶⁴ Služba državne javnosti je namreč zaplenila pano na Filozofski fakulteti, ki je pozival proti avtoritarizmu in kapitalizmu ter prilivanju tujega kapitala v jugoslovansko gospodarstvo. Uprava javne varnosti je s tem prvič po drugi svetovni vojni kršila dogovor o nedotakljivosti univerzitetnega ozemlja.⁶⁵

Študentsko gibanje je po zasedbi fakultete zamrlo oz. se razdelilo na različne smeri, tudi kritične in radikalne. Slednje je podpiralo glasilo Tribuna, ki je bilo tudi večkrat zaplenjeno. Vodilni pri zasedbi Filozofske fakultete so si prizadevali ustanoviti »študentsko partijo«, ki bi ohranjala revolucionarno smer gibanja, vendar se slednja ni ohranila dolgo. Študentsko gibanje je dokončno razpadlo leta 1974, ko je bila ustanovljena Zveza socialistične mladine Slovenije (ZSMS), v katero je bila vključena tudi Skupnost študentov.⁶⁶

5.2.3 Kontrakultura, skojevska mladina in komune

Zadnja izmed tipov mladinskih gibanj je kontrakultura, ki želi »svojo *paralelno subkulturno držo narediti z radikalnimi političnimi sredstvi za družbeno dominantno*«. ⁶⁷

Začetke kontrakulture v slovenskem prostoru lahko postavimo v obdobje pred izbruhom druge svetovne vojne. Komunistična partija je namreč ustanovila politično mladinsko organizacijo (SKOJ), z namenom, da bi ji slednja pomagala prevzeti oblast in uvesti novo kulturo. V tem

⁶⁴ Krese, *Da me je strah?*, 161–162.

⁶⁵ Študentsko gibanje 1968–1972.

⁶⁶ Prav tam.

⁶⁷ Tomc, *Druga Slovenija*, 55.

kontekstu je imel SKOJ pred drugo svetovno vojno izrazito kontrakulturno držo, njeni člani (skojevci) pa so slepo verjeli in sledili komunističnim vodjem. Sprva jih je bilo malo, zato so se vtihotapili v ostala množična gibanja oz. društva, npr. Sokol in Vzajemnost, kjer so skušali širiti svojo miselnost.⁶⁸ Začeli so izdajati časopis *Mlada pota*, prirejali številna zborovanja in mitinge ter celo različne tečaje. S tem so bili nastavljeni temelji, s pomočjo katerih se je začela predvojna kontrakultura po vojni spreminjati v dominantno kulturo.

Po vojni je tako SKOJ postal osrednje mladinsko gibanje komunistične partije. Skojevci so preganjali vse tiste, ki niso sledili socialistični kulturi, pretepali so npr. ljudi, ki so imeli predolge lase, škornje s previsoko peto ipd. S tem so želeli predvsem preprečiti vdor zahodnih in s tem kapitalističnih trendov v Jugoslavijo. Žrtev skojevskega nasilja je bil tudi Kovačičev literarni junak Bubi, ki so ga skojevci neprestano nadzorovali, na novoletni zabavi pa so ga celo pretepli in ga zmerjali z gestapovcem.⁶⁹

Oblast so po drugi svetovni vojni tako prevzeli kontrakulturni obrobneži, ki so začeli nadzirati tudi tista področja mladinskega vsakdana, predvsem prosti čas, ki jih moderna družba sicer ne razume kot problematične, poleg tega pa tudi nima sredstev za njihov nadzor. Kot glavne krivce za neposlušno ravnanje mladine, so smatrali predvsem šolstvo in domačo vzgojo, zato se je politika kasneje tudi posvetila reformam na tem področju.

Alternativno druženje mladih je v sedemdesetih letih potekalo tudi v t. i. komunah. Slednje uvrščamo med kontrakulture na mikro družbenem nivoju, ki poskušajo na radikalen način spremeniti življenjski stil posameznikov in vplivati na njihove kulturne in politične vidike. Če jih primerjamo s Skojem, lahko hitro opazimo bistveno razliko: komune namreč niso podrejene nobeni oblasti, niso formalno organizirane in nimajo namere po celovitem spreminjanju družbe.⁷⁰

Prva komuna, ki je nastala na slovenskih tleh leta 1970, je bila komuna *G7* v deloma zapuščeni hiši št. 75 v Tacnu. Tja se je naselila skupina hipijev, predvsem študentov iz Primorske (šest moških in dve ženski), ki so se pred tem zbirali v ljubljanskem Ferantovem vrtu. Povečini je šlo za umetnike brez redne zaposlitve, preživljali so se predvsem s priložnostnimi deli, denar,

⁶⁸ Tomc, *Druga Slovenija*, 55–57.

⁶⁹ Kovačič, *Prišleki*, 1002.

⁷⁰ Tomc, *Druga Slovenija*, 123.

ki so ga zaslužili, je bil deloma skupen, deloma pa od posameznika. V komuno so prihajali tudi številni tujci, zlasti veliko je bilo Nizozemcev.⁷¹

Leto dni po ustanovitvi komune so v manifestu opredelili svoj status, in sicer so se imeli za »skupnost stalno skupaj živečih ljudi, ki teži k izoblikovanju novega načina življenja in predvsem pristnejših medčloveških odnosov«. ⁷² Želeli so dokazati, da je tudi v Jugoslaviji možno vzpostaviti drugačen način bivanja. Imeli so se za revolucionarje, saj so se uprli dominantni kulturi in represiji, odpravili so družbeno delitev dela in privatno lastnino.⁷³

Hipijevska plat tovrstnega alternativnega druženja se je kazala v imidžu prebivalcev (dolgi lasje, pisana in lastnoročno izdelana oblačila, nakit), opremljenosti stanovanja, organiziranju prireditev (npr. improviziranje glasbenikov, t. i. jam session), glasbi, ki so jo poslušali (rockerska skupina Pink Floyd, jazzist Miles Davis) in pogostih potovanjih (zlasti Amsterdam in Istanbul). Ob obisku Amsterdama so se seznanili z okoljsko problematiko, zato so promovirali zdravo življenje v naravi ter kritizirali industrijsko proizvodnjo.⁷⁴

Tacenska komuna je predstavljala tudi eno izmed »štoparskih« postaj hipijev na poti v Indijo, saj je bila komuna G7 vmesna točka na liniji Evropa–Indija.⁷⁵ Generacije mladih so namreč potovale na Vzhod (zlasti priljubljena je bila Indija in Pakistan), saj so bile tam droge lažje dostopne, medtem ko jih je bilo na Zahodu težje dobiti.

Liberalno usmerjena politika je omogočila komuni nemoteno delovanje. Razmere so se nekoliko zaostriale v času študentskega gibanja in demonstracij, ko je policija izvedla hišno preiskavo, vendar do hujših ukrepov zoper komunaštvo ni prišlo. Sosedje so bili do tacenske komune nezaupljivi, širili so različne govorice, vendar tudi oni niso odkrito napadali tovrstne kontrakture. Tudi mediji so bili komunam naklonjeni. Poleg tacenske komune, so obstajale še druge, in sicer komuna v Brodu na Savi (1971–1973), Šempasu (1971–1979) ter na Primorskem (1976–1980) in v okolici Celja.

Komunaštvo se v slovenskem prostoru ni ohranilo, saj je bil cilj komune ustvariti človeka, ki bi tovrstni kontrakture namenil ves svoj čas, takih pripadnikov pa je bilo v slovenskem in tudi

⁷¹ Kako so živeli »tacenski hipiji«? <https://www.rtvlo.si/kultura/film/kako-so-ziveli-tacenski-hipiji/155395> (Dostop: junij 2020).

⁷² Tomc, *Druga Slovenija*, 123.

⁷³ Prav tam, 123.

⁷⁴ Prav tam, 124.

⁷⁵ Trip? Šnops in trava! <https://playboy.metropolitan.si/branje/clanki/trip-snops-in-trava/> (Dostop: junij 2020).

jugoslovanskem prostoru malo. H komunaštvu so se namreč nekateri Slovenci zatekali samo v krajšem obdobju svojega življenja. Na drugi strani pa je subkultura omogočala prehajanje med obema svetovoma, to je subkulturo in dominantno kulturo, kot taka pa je postala bolj razširjena, priljubljena, poleg tega pa se je v slovenskem prostoru obdržala dlje časa.

5.2.4 Skvoterstvo

Komunaštvu je sledilo skvotersko gibanje, ki ga težko umestimo v kateregakoli izmed treh tipov mladinskih gibanj, še najbližje bi bilo kontrakulturi, saj je kontrapolitično usmerjeno, hkrati pa nasprotuje določenim dominantnim kulturnim vzorcem. Nekateri teoretiki ga uvrščajo med urbano družbeno gibanje, ker se zavzema za urbane družbene spremembe, spet drugi pa ga uvrščajo med alternativna družbena gibanja, ker z zasedbo nenaseljenega prostora izraža uporništvu zoper koncept lastništva.⁷⁶

Sam izraz skvotiranje izhaja iz angleške besede *squatting* in v širšem pomenu označuje naselitev nenaseljenega oz. neuporabljenega prostora, in sicer na nezakonit način, brez dovoljenja lastnika ali lokalnih oblasti. Glede na vrsto prostora ločimo skvotiranje nenaseljenega prostora in skvotiranje opuščeni praznih objektov (hiš, tovarn).⁷⁷ V Sloveniji je bilo skvotiranje posledica stanovanjske stiske, v okviru družbenih gibanj druge polovice 20. stoletja pa se je razvila tudi želja po vzpostavitvi neodvisnega javnega kulturno-socialnega prostora

Prvi primer skvoterstva v Sloveniji predstavlja zasedba opuščene vile na Erjavčevi cesti 29 v Ljubljani.⁷⁸ Dogodek se je zgodil leta 1977, akterji pa so svoje dejanje upravičevali s takratno nevzdržno stanovanjsko politiko, hkrati pa so želeli pokazati, kako je mogoče izkoristiti neizkoriščene prostore. Hiša na Erjavčevi je bila namreč v lasti Ljubljanske banke, v njej pa so nameravali ustanoviti vrtec, vendar je projekt obstal na mrtvi točki. Akterji so zahtevali vzpostavitev družbenega organa, ki bi omogočil začasno naselitev opuščeni oz. prazni stanovanj in s tem rešitev stanovanjske problematike (zlasti pomanjkanja sob v študentskih domovih).⁷⁹ Vilo so stanovalci prenovili, v njej pa so nameravali ustanoviti lokal, mladinski

⁷⁶ Babič, Jasna. »Skvotiranje: Življenjski stil ali urbana gverila.« Diplomski naloga, Fakulteta za družbene vede UL, 2003, 18.

⁷⁷ Gimson, Mark. »Everybody's doing it!« V: *Squatting, The real story*, ur. Nick Wates in Christian Wolmar, 206–207. London: Bay Leaf Books, 1980. <https://en.squat.net/wp-content/uploads/en/2013/01/wates-wolmar-squatting-real-story.pdf> (Dostop: maj 2020).

⁷⁸ Nečak in Repe, *Oris sodobne občine in slovenske zgodovine*, 304.

⁷⁹ Tomc, *Druga Slovenija*, 206–207.

hostel, šivalnico, atelje ipd. Organizirali so tudi številne kulturne dogodke literarne in glasbene narave. Stanovalci so želeli, da bi bila hiša čim bolj odprta za javnost in kot taka eden prvih poskusov samoupravnega odločanja.⁸⁰ Javnost njihovega početja ni podpirala. V medijih so se pojavljale številne lažne novice, ozmerjali so jih za kradljivce, nekonvencionalne osebe ipd. Podpore niso dobili niti pri mladinski organizaciji. Zasedba vile na Erjavčevi se je zaključila že po enem mesecu, ko je v vilo prišla policija in zagrozila z nasilno izselitvijo, zato njenim stanovalcem ni uspelo izpeljati načrtanih ciljev.⁸¹

Naslednji večji skvot, ki je nastal na slovenskih tleh leta 1993 ter je še vedno aktualen, je Metelkova mesto. Gre za zemljišče nekdanje vojašnice v Ljubljani, ki je razdeljeno na dva dela. Lastnik enega (severnega) dela je Mestna občina Ljubljana, drugega (južnega dela) pa Ministrstvo za kulturo, kjer se nahajajo številni muzeji in galerije. Severni del nosi ime Metelkova mesto in je neke vrste alternativno socialnokulturno središče, ki obsega ateljeje, koncertne prostore, snemalni studio, čitalnico in mladinski hostel Celica. Tu imajo sedež tudi številna umetniška društva.

Poleg zasedbe vile na Erjavčevi in vojašnice na Metelkovi pa so se v slovenskem prostoru pojavili še drugi skvoti, med drugim leta 1999 zasedba Cukrarne, leta 2001 zasedba Vile Mare, istega leta tudi zasedba opuščene stavbe na Kurilniški 3, kjer je bil ustanovljen skvot AC Molotov. Verjetno najbolj aktualna pa je zasedba objekta nekdanje tovarne koles Rog v centru Ljubljane, ki jo je zasedla skupina študentov, imenovana Temp, leta 2006. Od takrat se je sicer zamenjalo že mnogo uporabnikov, ki so od leta 2016 v sodnem sporu z Mestno občino Ljubljana, saj je slednja kot pravnomočna lastnica nepremičnine poskušala izvesti evikcijo.⁸² Politolog Andrej Kurnik, ki je bil eden izmed akterjev ob zasedbi Roga, pravi, da to sicer ni skvot, saj je bil njihov namen predvsem odpreti degradiran prostor ter vanj vnesti nekaj življenja, niso ga pa želeli skomercializirati, kot to želi občina.⁸³

O dolgoletni tradiciji skvoterskega gibanja v slovenskem prostoru ne moremo govoriti, saj so bile kolektivne zasedbe redke in nekontinuirane. Prav tako se med skvoti ni oblikovala mrežna struktura oz. sodelovanje.

⁸⁰ Tomc, *Druga Slovenija*, 210.

⁸¹ Prav tam, 128.

⁸² Avtonomna tovarna Rog. <http://atrog.org/o-nas/zgodovina> (Dostop: maj 2020).

⁸³ Skvot, prostor za vse tiste, ki si upajo misliti drugače. <https://www.delo.si/novice/ljubljana/slovenski-skvoti-od-zacetka-do-danes.html> (Dostop: maj 2020).

6. Sodobni slovenski roman

Tematika uporništvu mladih se obrobno pojavlja tudi v romanih *Da me je strah?* in *Prišleki*. Slednji nam ponudijo vpogled v zametke kontrakture na slovenskih tleh, ki se kažejo v skojevski organizaciji, medtem ko je roman Maruše Krese osredotočen na hipijevsko subkulturo in subpolitiko študentskih nemirov v drugi polovici šestdesetih let. Preden se posvetim primerjalni analizi zgoraj omenjenih romanov, bom predstavila teoretsko izhodišče sodobnega slovenskega romana.

Roman bi lahko definirali kot obsežno epsko prozno⁸⁴ delo, v katerem nastopa množica literarnih oseb, dogajanje pa je zapleteno in se odvija v daljšem časovnem obdobju. Težava pri definiranju romana je predvsem v tem, da roman nima neke zavezujoče strukture, stila in vsebine. Že od svojega nastanka so se namreč v tej literarni vrsti prepletale različne oblike ter zvrsti. Alojzija Zupan Sosič v svojem delu *Teorija pripovedi* navaja primer romana *Óštrigéca*, pisatelja Marjana Tomšiča, ki se je soočal z različnimi literarnovrstnimi oznakami, ponekod kot krajši roman, drugje kot daljša novela.⁸⁵ Na težavo pri opredelitvi pojma roman je opozoril tudi literarni kritik Mihail Bahtin, ki je slednjega zaradi kompleksnosti in hkrati pomembnosti razumel kot četrto literarno zvrst, poleg dramatične, lirike in epike.⁸⁶ Kljub težavam z izpeljavo definicije pojma roman pa je iz različnih teorij romana, ki so se pojavile skozi zgodovino, mogoče izluščiti tri »obstoje« značilnosti te literarne vrste, in sicer nedoločljivost, prehodnost in odprtost, ki bi jih lahko združili v edino lastnost, ki je v romanu »stalna« in razvojno neproblematična – romaneskni sinkretizem. Slednjega delimo na žanrskega, vrstnega in zvrstnega. Med naštetimi je najpogostejši prav žanrski sinkretizem, za katerega je značilno združevanje različnih žanrov znotraj enega romana. Ta pojav se je začel v slovenskem literarnem prostoru pojavljati že na začetku 20. stoletja in je bistveno pripomogel k modifikaciji in modernizaciji tradicionalnega romana. K modernizaciji tradicionalnega romana pa je pripomogel tudi zvrstni sinkretizem, ki je v pripoved začel vnašati zastranitve oz. tako imenovane digresije: esejizacijo, lirizacijo in scenarizacijo.

Z zgoraj omenjenim romanesknim sinkretizmom se srečujemo tudi v romanih *Da me je strah?* in *Prišleki*. Omenjena romana sta v osnovi tradicionalna, kar dokazujejo logična in smiselna

⁸⁴ Poleg romanov v prozi, obstajajo tudi romani v verzih, scenarizirani, lirizirani, esejizirani in kratki romani.

⁸⁵ Zupan Sosič, Alojzija. *Teorija pripovedi*. Maribor: Litera, 2017, 229.

⁸⁶ Prav tam, 230.

razmerja med literarnimi osebami ter preglednost zgodbe,⁸⁷ hkrati pa vsebujeta značilnosti modernističnih romanov, kar se kaže zlasti v notranjem monologu, digresijah, prepletanju različnih tipov pripovedovalcev ipd.

6.1 Žanrski sinkretizem v romanih *Prišleki* in *Da me je strah*?

Za sodobne romane torej velja, da niso žanrsko enoznačni in tudi v obeh obravnavanih romanih *Prišleki* in *Da me je strah?* se soočamo z žanrskim sinkretizmom, česar se zavedata tudi oba pisatelja, ki v različnih intervjujih govorita o žanrih, s katerimi sta oz. nista želela označiti romana, ki ju bom v nadaljevanju analizirala.

Maruša Krese je v enem izmed intervjujev na vprašanje, koliko je v romanu avtobiografskih podatkov, odgovorila, da je precej podatkov črpala iz spominov na očetova in mamina pripovedovanja, ki jih je bila deležna kot otrok. Ko je knjigo skoraj napisala, je prebrala tudi očetova pisma, ki jih je oče pošiljal mami iz Italije. Takrat je ugotovila, da je starše dobro poznala in jih tudi dobro »zadela« v romanu. V pismih pa je kljub temu prvič izvedela za očetovo željo po potovanju v Ameriko. Kljub temu da je v roman vključila številne resnične zgodovinske dogodke in dejstva, pa ni želela napisati zgodovinskega in družinskega romana, saj se je na ta način želela izogniti patetičnosti.⁸⁸ Za razliko od Maruše Krese, Lojze Kovačič v enem izmed intervjujev opozarja na vzajemno povezanost avtobiografskih in zgodovinskih romanov, saj po njegovem mnenju pisatelj v literarnem delu ne more zanemariti svojih izkušenj, četudi piše v tretji osebi. Tudi sam je bil do tradicionalnih literarnih oznak in predvsem oznake avtobiografija zadržan, v *Prišlekih* namreč omenja zgolj to, da si želi nekaj napisati »iz otroških let«.⁸⁹ Sicer pa je menil, »da so avtobiografije leksikoni in avtobiografije pišeš za določene priložnosti, recimo za sprejem v partijo, to je, kako si se ti obnašal kot nekakšno življenjsko gradivo, kot species človeške družbe v določenih situacijah. Če je to avtobiografija, potem so avtobiografski romani tudi zgodovinski romani.«⁹⁰ Avtobiografskih romanov vsekakor ne moremo enačiti z avtobiografijami pisateljev, saj v avtobiografskih romanih niso zajeta točna življenjska dejstva, temveč gre za literarno oz. fikcijsko preoblikovane resnice, kljub temu pa je mogoče razbrati, da tako Krese kot tudi Kovačič izhajata iz lastnih izkušenj.

⁸⁷ Zupan Sosič. *Robovi mreže, robovi jaza*, 59.

⁸⁸ Maruša Krese: Edina Slovenka med 100 najvplivnejšimi Evropejkami.

⁸⁹ Kovačič. *Prišleki*, 560.

⁹⁰ Pibernik, France. *Čas romana*, 115.

Kljub težavam, s katerimi sta se soočala avtorja pri žanrski določitvi obravnavanih romanov, je slednja v splošnem odvisna od dogajalnega prostora ter časa, strukture in teme literarnega dela. Oba romana bi lahko označili z naslednjimi skupnimi žanrskimi oznakami:

- družinski (pripoveduje o družinskih odnosih Bubijeve in partizanske družine, njenih vzponih in padcih),
- vojni (romana pripovedujeta o času 2. svetovne vojne in državljanski vojni, v katero so bili vpleteni partizani in domobranci),
- zgodovinski (romana obravnavata posamezna zgodovinska dejstva, med njimi generacijski spor, spor z Informbirojem, osvoboditev Ljubljane, povojne poboje ipd.),
- avtobiografski (avtorja izhajata iz lastne življenjske zgodbe, dodajata ji fikcijsko preoblikovane resnice),
- ljubezenski (pripovedujeta o ljubezenskih odnosih glavnih literarnih oseb) in
- kronikalni roman (pripovedovalci predstavljajo preteklo dogajanje in ga komentirajo).

Žanrski sinkretizem je le ena od značilnosti, ki dokazuje, da *Prišleki* in *Da me je strah?* nista povsem tradicionalna romana, prav tako pa tudi ni povsem tradicionalna pripovedna tehnika, ki jo Kovačič in Krese uporabljata v svojih delih. Posebnost literarnega ustvarjanja obeh pisateljev najboljšje zajame literarna smer realistični modernizem.

6.2 Realistični modernizem

Realistični modernizem je skupek dveh pojavov: na eni strani modernizma, na drugi strani pa realistične stilne usmerjenosti. Za realistični modernizem so značilna številna nasprotja, med katerimi je najbolj izrazito nasprotje na ravni zgodbe. Slednje se kaže tudi v romanih *Prišleki* in *Da me je strah?*, saj je zgodba na eni strani pogosto prekinjena in raztrgana, kar pisatelja dosežeta s prevladovanjem dveh ubeseditvenih načinov – opisovanja in posredovanja govora – pripovedovanje pa ima tako le še obrobno vlogo, na drugi strani pa upošteva neko časovno in vzročno logiko. Modernistične značilnosti so razvidne tudi z vnašanjem preostalih modernističnih principov v realistično posnemanje realnega sveta, npr. potujitve, modernistični opisi, esejizacija, ipd.

To, kar je v analiziranih romanih v nasprotju z modernističnimi značilnostmi, je zagotovo prostor in čas, slednja sta namreč zgodovinsko razvidna in socialno prepoznavna, saj sta oba romana postavljena v vojno in povojno obdobje, hkrati pa odslukujeta socialno podobo tedanjega časa in prostora. Poleg tega se realizem v romanih kaže predvsem v načinu pisanja,

ki skuša pri bralcu vzbuditi vtis resničnega življenja. Izrazito realistični način pisanja je prisoten zlasti pri Kovačiču, ki v *Prišleke* vključuje natančne opise.⁹¹

7. Analiza romanov *Prišleki* in *Da me je strah*?

Značilnosti realističnega modernizma se nam bodo izkristalizirale ob natančnejši analizi romanov *Prišleki* in *Da me je strah*?. V nadaljevanju se bom tako posvetila primerjalni analizi romanov, ob tem pa se bom osredotočila na tri kategorije teorije pripovedi, in sicer na ubeseditveni način, pripovedovalca ter prostor in čas, ki sta za avtobiografske romane nepogrešljivi. Kot izhodišče omenjeni analizi bom predstavila tudi zgodbo in zgradbo omenjenih literarnih del.

7.1 O romanih *Prišleki* in *Da me je strah*?

Romana *Prišleki* in *Da me je strah*? sta žanrsko sinkretična romana pisateljev Lojzeta Kovačiča in Maruše Krese. Razdeljena sta po kronološkem ključu. Pri Kovačiču se obsežno avtobiografsko delo deli na tri dele – predvojno, medvojno in povojno obdobje – obsega desetletno obdobje pisateljevega življenja, od leta 1938, ko je bil Lojze (ljubkovalno Bubi) star 10 let in je z družino prišel v Slovenijo oz. Jugoslavijo, do leta 1948, ko po koncu druge svetovne vojne odide na služenje vojaškega roka v Makedonijo. Maruša Krese je svoj avtobiografski roman še nekoliko natančneje kronološko umestila, saj ga je razdelila na štiri dele, ki jih je nasloвила z letnicami 1941, 1952, 1968 in 2012. Znotraj posameznih delov imamo še delitev na posamezna poglavja, kjer se izmenjujeta dva pripovedovalca, ženska in moški, v drugem delu, naslovljenem z letnico 1952, se jima pridruži še glas hčere.

Prvi del romana *Prišleki* se začne v predvojnem obdobju, ki se ga roman Maruše Krese dotika le skozi spomine pripovedovalcev, z namenom razložiti aktualno dogajanje v romanu. Drugi del *Prišlekov* nam predstavi čas medvojne, okupirane Ljubljane in prihoda italijanskih in nemških okupatorjev na slovensko ozemlje. S tem obdobjem sovpada tudi začetek romana *Da me je strah*?, saj je postavljen v središče vojnega dogajanja nekje na Dolenjskem, leta 1941. Ta isti del pripoveduje tudi o življenju po koncu druge svetovne vojne, ki ga Kovačič vključi v zadnji – tretji del svojega romana. Obdobje od petdesetih let dalje je kronološko natančno predstavljeno zgolj v romanu Maruše Krese, vendar tudi Kovačič omenja posamezne dogodke iz tega časa, ki jih kot »kronist« dobro pozna.

⁹¹ Zupan Sosič, Alojzija. »Prišleki kot maturitetni roman«. *Jezik in slovstvo*, 54/6 (2009), 75.

V ta časovni okvir sta pisatelja postavila pripovedovalce, Kovačičev roman mladega *Bubija*, Krese pa neimenovana partizana – *njo* in *njega*, ki se jima kasneje pridruži še glas *hčere*. Bubija zaznamuje izgon družine iz švicarskega Basla, ker oče ni želel sprejeti švicarskega državljanstva zaradi pretirane domoljubnosti.⁹² Pot jih vodi v Slovenijo oz. Jugoslavijo, domovino Bubijevega očeta, kjer se prvotna visoka pričakovanja hitro spreobrnejo v popolno razočaranje, saj se soočijo z revščino ter nacionalno in jezikovno nestrpnostjo.

»Tedaj je prišla k divanu perica in se med nasmeškom z velikimi usti sklonila k nama. »Hitler, a?« je rekla. Nisem vedel, kaj hoče. Ime sem poznal.[...] Pokimal sem in perica mi je zapretila s kazalcem ter se na široko zasmejala, da sem videl zobe in jezik ... najbrž je bila vesela.«⁹³

V obeh romanih se nam izrisujeta temi priseljenstva in povratništva. Pripovedovalec Bubi je priseljenec v slovensko okolje, tako kot je bil Bubijev oče priseljenec v Švici, hkrati pa je Bubijev oče tudi povratnik, ki se iz Švice vrača v svojo domovino. Slednja ga kljub velikodušju (Bubijev oče je kupil zvonik za vaško cerkev, bratu Karlu je pošiljal denar iz Švice) ni sprejela z odprtimi rokami, kar je bila zagotovo posledica prihajajoče vojne, katere začetek so spodbujali Nemci s Hitlerjem na čelu. Vojna prinese v Bubijevo družino revščino, zato začnejo ponovno razmišljati o selitvi v Nemčijo. Posebna izseljeniška komisija jih povabi na *»zdravniški krvni pregled in pregled umskih sposobnosti«*,⁹⁴ kjer postanejo enakopravni državljani velikonemškega rajha. Za selitev se kasneje sicer ne odločijo. Zanimiv je predvsem Bubijev pogled na ponovno selitev. Če je prvo selitev, torej selitev iz Švice v Jugoslavijo, sprejel z velikim navdušenjem, si druge selitve iz Jugoslavije v Nemčijo vsekakor ni želel, kar je najverjetneje posledica prvotne negativne izkušnje, ki je na odraščajočem fantu pustila trajne posledice.

»A žal je bilo treba iti, zapustiti vse ... rajžati v Nemčijo. [...] Spet bomo potovali, spet bomo šli daleč z vlakom ... v Nemčijo, mogoče celo v Berlin [...] zdaj, ko sem se komaj privadil življenju v Sloveniji ...«⁹⁵

Podobno zgodbo nosi tudi *hči* v romanu *Da me je strah?*, saj zapusti Slovenijo in *»hipijevsko«* potuje po svetu. Na Zahodu se prvič sooči s politično nestrpnostjo, saj nosi s seboj težko prtljago

⁹² Pred izbruhom druge svetovne vojne so iz nevtralne Švice izgnali vse priseljence, ki niso imeli švicarskega državljanstva.

⁹³ Kovačič, *Prišleki*, 39.

⁹⁴ Prav tam, 410.

⁹⁵ Prav tam, 410–411.

političnega sistema svoje domovine. Tako v Ameriki natančno pregledujejo njen potni list, jo sprašujejo: »*No communist? No communist party?*«⁹⁶ V takšnih trenutkih začne pogrešati svojo domovino, svojo majhno Ljubljano. Selitev *hčere* je tudi drugače motivirana kot v romanu *Prišleki*, saj se slednja prostovoljno odloči za odhod v tujino, medtem ko je Bubijeva družina v selitev prisiljena. *Hči* namreč išče svoj prostor pod soncem in kot pravi sama:

»*Bežim od jugofolklore. Ponarejenega smeha. Rdečih zvezd in kameleonstva študentskih in mladinskih funkcionarjev. [...] Bežim od večnega razumevanja staršev in njihovih staršev in se sprašujem, zakaj jim je moja generacija pravzaprav tako podobna, čeprav trdi, da je tako zelo drugačna.*«⁹⁷

Zgoraj omenjeni citat nakazuje na drugo tematiko, ki se odraža v romanih – uporništvo. Prav ta tematika je tista, ki sem jo tudi sama z zgodovinskega vidika natančneje obdelala. V romanu *Prišleki* in *Da me je strah?* se srečujemo z dvojno naravo uporništva, in sicer tisto, ki je usmerjena proti družini, ter tisto, ki nasprotuje političnemu sistemu. Stik z Zahodom je *hčeri* iz romana Maruše Krese odprl oči, soočila se je s popolnoma drugačno mladinsko kulturo, ki se upira prevladujoči dominantni, kot taka pa se ji je zdela zelo privlačna. Začetki uporništva se v romanu najprej pojavijo takrat, ko iz potovanja po Londonu prinese ploščo Beatlov in številne posterje, ki jih mama potem uniči, ker ima občutek, da *hči* ne spoštuje tistega, za kar sta se z očetom v času vojne borila. Mladinsko subkulturo in t. i. beatlomanijo lahko razumemo kot način izražanja mladostnikov, ki želijo opozoriti nase in svojo stisko, to pa posledično vnaša spor med njih in starše, ki ne morejo razumeti obnašanja svojih otrok. Predvojne generacije otrok si namreč svojim staršem niso drznile ugovarjati, spoštovanje do njih so izkazovale celo z vikanjem. Eden izmed problemov generacijskega spora tiči tudi v »partijskih družinah« in nenehnem vplivu politike na zasebno družinsko življenje in prosti čas. *Hčer* namreč moti, da kot družina nimajo zasebnosti. Že od malega je prežeta z vojno generacijo, zato si tudi sama želi postati partizanka. Starša si nikoli ne vzameta časa zanjo, hkrati pa od nje zahtevata nenehno razumevanje. A to razumevanje ne traja dolgo. Obdobje beatlomanije preraste v subkulturo rocka, ki je izhajala iz srednjega razreda, hipijevstvo. *Ona* in *on* sta imela kot pripadnika vojne generacije do hipijevske subkulture odklonilen odnos, verjetno tudi zaradi protivojne usmerjenosti hipijevskega gibanja. Hipijevstvo je sicer v romanu predstavljeno skozi *hčerino* pripovedovanje, slednja kadi travo, štopa, biva v spiritualnih komunah in potuje po

⁹⁶ Krese, *Da me je strah?*, 164.

⁹⁷ Prav tam, 170.

svetu, med drugim tudi v Indijo, ki je takrat veljala za meko duhovnosti. Omenja tudi svojo »hipijevo« poroko, za katero se odloči zgolj zato, ker se je revolucionarno poročati, kar nakazuje na takratno naravo mladih, ki je bila pripravljena slediti subkulturnim smernicam le zato, da bi kljubovala splošno sprejetim normam. Kljub temu da je bila hči zagrizena hipijka, pa vseeno prizna, da se je iz hipijevskega nomadskega življenja lepo vrnila v tradicionalnost, v varen objem doma in na mamine žgance.⁹⁸

Pisateljici Maruši Krese pisanje o hipijevske subkulturi ni predstavljalo težav, saj je bila tudi sama njena pripadnica. Mnogi se jo spominjajo kot prepoznavni obraz legendarnega lokala Šumi,⁹⁹ kjer je v hipijevske opravi z okroglimi očali ter dolgimi lasmi posebno takratni hipijevske imidž. Kot hči partijskih funkcionarjev se je staršem uprla, o tem pa govori tudi v enem izmed intervjujev:

»Prelomilo se je pri kakšnih trinajstih, štirinajstih letih. Proslave že prej, to, da o tem nisem hotela več poslušati, je bilo pa pri teh letih, mogoče petnajstih, ko sem postala lačna življenja, ko me je tudi Slovenija začela strašno dušiti in sem morala stran. Sem se pa zmeraj morala tudi vračati.«¹⁰⁰

Subkultura hipijev je višek dosegla v času novega mladinskega gibanja, t. i. subpolitike, ki se je odražala skozi študentske demonstracije, ki jih Maruša Krese vplete v novo poglavje, z naslovom *1968*. Jugoslovanska tajna policija Udba je med študenti iz »zanesljivih družin« iskala vohune, ki bi pomagali zatreti študentske proteste. Temu načinu zatrtja mladinskega gibanja je nasprotoval *on – partizan*, kljub temu da je bil član partije.¹⁰¹

V romanu *Prišleki* se srečujemo z dvema naravama uporništva. Uporništvo, ki je odraz kljubovanja staršem, se kaže tudi pri mladem Bubiju, in sicer že v času pred izbruhom druge svetovne vojne. Starši namreč zaradi revščine zastavijo Bubijevo uro in hkrati pričakujejo razumevanje, naletijo pa na upor. Problem družin iz obeh romanov se izkazuje predvsem v tem,

⁹⁸ Krese, *Da me je strah?*, 158.

⁹⁹ Lokal *Šumi* je bil od sedemdesetih in vse tja do devetdesetih let prejšnjega stoletja središče in zbirališče umetnikov, otrok funkcionarjev, novinarjev in ostalih. Največjo popularnost je dosegel v času hipijevske subkulture in subpolitike, ki se je odražala skozi študentsko gibanje. Poleg Maruše Krese, so sem zahajali tudi drugi znani umetniki, med njimi Dušan Jovanović, Ivo Svetina, Boris Cavazza, Milan Jesih in drugi. Šumi: nekoč tovarna, nato kulturni lokal, v prihodnosti luksuzna stanovanja. <https://siol.net/dom/prenova-in-gradnja/sumi-nekoc-tovarna-nato-kulturni-lokal-v-prihodnosti-luksuzna-stanovanja-foto-388991> (Dostop: junij 2020).

¹⁰⁰ Maruša Krese: Edina Slovenka med 100 najvplivnejšimi Evropejkami.

¹⁰¹ Krese, *Da me je strah?*, 162.

da so starši na nek način otroke dojemali kot odrasle, ki naj bi sami po sebi razumeli težek položaj družine, nasprotno pa se niso bili pripravljene ukvarjati in obrazložiti nastalega položaja svojim otrokom. Naslednjo obliko uporništva pa je Bubi izkazoval skozi ustvarjalno pisanje, ki ga ni bil pripravljen podrediti literarnim smernicam socialističnega realizma. To ga je stalo bivanja v dijaškem domu in službe dopisnika pri Mladini. Če je roman Maruše Krese zajel tematiko uporništva skozi mladinsko subkulturo hipijevskega gibanja in subpolitiko študentskih demonstracij, pa je Kovačič nezavedno predstavil uporništvo kontrakulture. V času pred drugo svetovno je namreč uporniško vlogo prevzela tudi ena izmed organizacij, ki jo je podpirala Komunistična partija, to je bil SKOJ. Slednji je imel le v času pred vojno izrazito kontrakulturno držo, ki pa je po vojni, z vzponom KP na oblast, prerasla v dominantno kulturo. Glavna naloga Skoja je bila boriti se za novo kulturo in propagirati partijsko oblast. Predvojna kontrakulturna organizacija in njeni pripadniki so tako po vojni začeli nadlegovati Bubija, ki je bil kot »Nemec« označen za sovražnika komunističnega sistema. Motilo pa jih je tudi to, da se Bubi ni želel pokoriti političnemu sistemu in literarni usmeritvi – socialističnemu realizmu.

Obdobje druge svetovne vojne je tako pomembno zaznamovalo generacije otrok, tudi tiste, ki v času vojne še niso bile rojene, saj je vpliv (državlanske) vojne posegel tudi globoko v povojno politično situacijo druge polovice dvajsetega stoletja. Bubiju se politična slika izkazuje že med vojno, saj opozarja na politično razklanost znotraj očetove družine, stric Karel se namreč včlani v vaško stražo, medtem ko je stric Jože bolj naklonjen partizanom. Poleg tega Bubi skupaj s prijateljem Julijanom Moharjem načrtuje včlanitev v domobransko vojsko. Prijatelju uspe, medtem ko Bubiju zaradi spleta okoliščin ne. V romanu Maruše Krese sta v središče vojnega dogajanja postavljena *ona* in *on* – partizana, ki se prav tako soočata z etičnimi in moralnimi dilemami, ko se na nasprotnikovi strani pojavijo ljudje, s katerimi so bili pred izbruhom vojne prijatelji. Konec druge svetovne vojne povzroči spremembo političnega oz. družbenega sistema, ki pripelje do obračunavanja s starim, slednji je bil namreč pretežno nemški. V romanu *Prišleki* Bubi po koncu druge svetovne vojne v zaporu sreča barona Lazarinija ter grofa von Wertbacha, v romanu *Da me je strah?* pa partizani požgejo grad, kjer je pred vojno živel grof, pri katerem je delal pripovedovalec. Tvrstne spremembe političnega oz. družbenega sistema v vojnem in povojnem obdobju¹⁰² prinašajo v družino Kovačičevih in omenjenih pripovedovalcev romana *Da me je strah?* veliko strahu, ovaduštva in prilizovanja tistih, ki so bili med vojno na nasprotni strani. Družino Kovačič prizadene ločitev, ko so Bubijeva mama,

¹⁰² V romanu je omenjen spor z Informbirojem (1948) in povojni poboji, katerih priča je bil tudi pripovedovalkin brat.

sestra in nečakinja izgnane v Avstrijo (Kellerberg), v taborišče razseljenih oseb. V romanu Maruše Krese pa si pripovedovalca ob koncu druge svetovne vojne želita zaživeti v svobodi, vendar jima takratni politični sistem ne prizanaša. Politika in partija vstopata v intimno življenje pripovedovalcev. To se izkazuje skozi njeno pripoved o poročnem dnevu, ko si po vojni želi zgolj poroke v ožjem krogu, stran od politike in dela, vendar se ji ta želja ne uresniči, saj se poroči v večernih urah, v štabu Korpusa narodne obrambe Jugoslavije (KNOJ). »Ljudje se dandanes poročajo šele, ko končajo z delom. [...] Poroka bo v štabu KNOJ-a. Še to. Kaj ima Korpus narodne obrambe Jugoslavije z mojo poroko?«¹⁰³ Tudi njuna poroka je bila del grajenja nove poveljske skupnosti, t. i. socialistične skupnosti, kar se pripovedovalki zdi absurdno, ko pogleda svojo obubožano družino, ki si ne mora privoščiti niti obleke za njeno poroko. Mladoporočenca se po poroki naselita v stanovanje, ki jima je bilo dodeljeno s strani države, vendar ju neprestano navdaja občutek krivde, saj se zavedata, da je bilo stanovanje po vojni odvzeto neki drugi družini.

Pisateljica Maruša Krese se v romanu dotakne tudi boleče teme sprevračanja zgodovinskih dejstev. V enem izmed intervjujev pravi, da je potihoma hvaležna, da je oče umrl in da ni videl vsega tistega, kar se je dogajalo v devetdesetih letih. Preobračanje resnice bi ga namreč izredno potrlo.¹⁰⁴ V romanu se te teme dotakne skozi glas vnuka:

»Peljem se od doma, kjer je naenkrat postalo sramota, da je bil tvoj oče narodni heroj, in peljem se v Nemčijo, kjer lahko to s ponosom povem.«¹⁰⁵

V obeh romanih je zgodovinsko dogajanje podprto tudi z nekaterimi zgodovinskimi osebami, ki pa so le posredno omenjene. Tako se denimo v romanu *Da me je strah?* pojavljajo le imena, kot denimo Pepca, s čimer avtorica apelira na Pepco Kardelj, ženo Edvarda Kardelja in politično komisarko. Poleg nje ima pomembno zgodovinsko vlogo tudi Marijin mož Marko, ki je v resnici Aleksandar Ranković, pisateljica je tu namreč spretno uporabila njegovo partizansko ilegalno ime, in drugi. Lojze Kovačič je določene osebe neposredno omenil, kot je bil to denimo Leon Rupnik, Oton Župančič, druge navaja pod izmišljenimi imeni; tu se znajdejo predvsem Bubijevi prijatelji iz kulturniškega kroga, npr. Dominik Smole, Taras Kermauner, Dane Zajc in drugi. Z imenom Prezident pa je Kovačič naslovil Josipa Vidmarja. Nekatere zgodovinske

¹⁰³ Krese, *Da me je strah?*, 105.

¹⁰⁴ In memoriam: Maruša Krese (1947–2013). Slovenstvo me je dušilo, v Ljubljano pa sem se rada vračala. <https://pogledi.delo.si/ljudje/slovenstvo-me-je-dusilo-v-ljubljano-pa-sem-se-rada-vracala> (Dostop: april 2020)

¹⁰⁵ Krese, *Da me je strah?*, 182.

osebe je uvedel v pripoved z opisom zunanosti, tako denimo Jožeta Plečnika, ki ga opiše kot malega belobradega gospoda, »ki je zasnoval tudi kapelice in tempelj v gaju mrtvih na Žalah ...«¹⁰⁶ S takšnim načinom vnašanja zgodovinskih osebnosti v pripoved sta želela avtorja poudariti predvsem literarno naravo dela.

Poleg zgoraj omenjenih zgodovinskih oseb, moramo v ospredje postaviti predvsem razliko med ženskimi in moškimi liki v obeh romanih. Že 1. svetovna vojna je bistveno predrugačila vlogo žensk v zgodovini. Če je pred vojno veljalo, da so ženske predvsem gospodinje in tiste, ki so zadolžene za vzgojo otrok, se je to prepričanje v času vojne spremenilo. Zaradi pomankanja moške delovne sile so ženske prevzele vidnejšo vlogo v vojni industriji, vozile so tramvaje, obdelovale polja, v času 2. svetovne vojne pa so zasedle tudi pomembnejše položaje v narodnoosvobodilnem boju. Tako pripovedovalka v romanu Maruše Krese zasede pomemben položaj v partizanski vojski, postala je namreč komisarka brigade. Ko se odloči vstopiti v partizansko vojsko, mora svojo ženstvenost potisniti na stran. Nadane si masko močne, trdne in pogumne osebe, ki je globoko v sebi še vedno ranljiva, a si hkrati ne dovoli, da bi ji ta ranljivost prišla do živega, kar dokazuje tudi sam naslov romana, ki se pojavi tudi kot prva poved v besedilu. Slednjo pripovedovalka takoj zanika, a že v nadaljevanju našteje vse mogoče razloge, ki bi normalnega človeka spravili v strah in obup.

»Da me je strah? Ne. Že tri dni čepim tu v snegu. Na praznem nahrbtniku sedim, pravzaprav ne smem sedeti, samo čepeti. Samo za trenutek bi se ulegla, za sekundo, za pol sekunde. Ne smeš, mi je pred nekaj dnevi položil na srce komisar naše razgubljene čete. In zdaj je mrtev.«¹⁰⁷

Vsi psihični in fizični napori, ki jih doživlja med vojno, imajo posledice tudi v povojnem času. Rodi namreč mrtva dvojčka, vendar si tudi v tistem trenutku žalosti dopoveduje, da mora ostati močna za svojega moža. Zaveda se njegove šibkosti. Čez čas rodi deklico, ki se mora ravno tako boriti za življenje. Že po treh tednih mora pripovedovalka v službo in prepustiti svojega otroka v varstvo, svoj čas z otrokom žrtvuje tudi za dokončanje študija. Ta borba mlade ženske, ki si želi doseči svoje sanje in hkrati misli še na druge, se izkazuje tudi skozi podobo njene hčere. Kljub šibkemu zdravstvenemu stanju ob rojstvu, se bori in kot najstnica svojo neustrašno naravo izkazuje s potovanji po svetu, kasneje pa se celo humanitarno vplete v vojno v Bosni. Za razliko od močnih ženskih likov v romanu Maruše Krese, je Kovačič kot šibke osebe prikazal predvsem slednje. Bubijeva mama se vda v usodo izgnanke, je pasivna oseba, ki se ne

¹⁰⁶ Kovačič, *Prišleki*, 342.

¹⁰⁷ Krese, *Da me je strah?*, 7.

potrudi naučiti slovenskega jezika. Svojo jezo in nezadovoljstvo znaša na moža, posledično pa zaradi njunih preprirov trpi celotna družina. Bubijeva sestra Clair se sicer trudi vključiti v novo okolje, svojo šibkost pa pokaže ob razmišljanju, da ji lahko le poroka s starejšim gospodom omogoči brezskrbno prihodnost.¹⁰⁸

Pravo nasprotje ženskim likom v romanu Maruše Krese je moški – *on*, partizan, ki tekom zgodbe postane komandant brigade, katere komisarka je ona. Med njima se vname ljubezen, ki pa se jo odločita razvijati po koncu vojne. Za razliko od pripovedovalke, je pripovedovalec šibka oseba, saj se na marsikaterem mestu v romanu zlomi, še posebej takrat, ko ga smrtno ranijo v nogo, slednjo mu kasneje tudi amputirajo. Razmišlja o samomoru in begu iz izgubljenega položaja, podobno kot njegov oče, ki je družino zapustil in odšel v Južno Ameriko s trebuhom za kruhom. Vsekakor je odsotnost očeta vplivala na odraščanje pripovedovalca, ki je kot otrok moral prevzeti patriarhalno vlogo v družini. S podobno zgodbo se srečujemo tudi v *Prišlekih*, ko Bubiju umre oče. Očetova smrt je Bubiju naložila breme, ki se je odražalo predvsem v skrbi za celotno družino, zato je toliko bolj razočaran, ko mu ni uspelo obraniti mame, sestre in nečakinje pred odhodom v Avstrijo. Bubi si ob njihovem odhodu prizadeva, da bi izvedel, kaj se je zgodilo z njegovo družino, a mu to ne uspe. Iz romana lahko razberemo, da je o položaju družine izvedel šele kasneje, leta 1952 pa jih je v taborišču za razseljene osebe tudi prvič obiskal. Z istimi težavami se soočajo tudi Bubijeva mama, sestra Clair in nečakinja Gisela, ki prav tako nimajo informacij o Bubiju.

Moška pripovedovalca iz obeh romanov sta tako močno zaznamovana z odsotnostjo očeta, vendar se s tem soočata na različne načine. Bubi bolečino ob očetovi smrti izraža skozi literarno ustvarjanje, zapis očetove smrti pa je tudi prvo objavljeno delo mladega Lojzeta Kovačiča,¹⁰⁹ ki sicer doživi uničujočo kritiko, kot pravi v romanu, češ da opisuje »preživela življenjska občutja v prežvečenem naturalističnem slogu in s krščansko zakompleksanostjo«.¹¹⁰ Takratne oblasti so bile mnjenja, da je tovrstno pisanje posledica slabe vzgoje, ki jo je bil deležen mladi literat v predvojnem času. Pomemben zgodovinski dogodek, ki ga spomni na očeta, je tudi Rupnikov proces, ki ga Bubi doživlja precej osebno, saj je bil Leon Rupnik, generalni inšpektor slovenskega domobranstva, vizualno precej podoben njegovemu pokojnemu očetu.

¹⁰⁸ Kovačič, *Prišleki*, 171.

¹⁰⁹ Črtica Očetova smrt je bila prvo objavljeno delo Lojzeta Kovačiča. Izšla je leta 1945, v reviji Slovenska mladina, katere urednik je bil Tine Debeljak.

¹¹⁰ Kovačič, *Prišleki*, 959.

»4. septembra ob 4. uri popoldne so ga ustrelili na ljubljanskem športnem strelišču pod Golovcem. Bilo mi je, kot bi Vati še enkrat telesno umrl.«¹¹¹

Na drugi strani pa imamo *njega*, ki ga ta dogodek zaznamuje za celo življenje, saj se znajde v izgubljenem položaju in iz njega ne vidi izhoda. Ta položaj mu dodatno otežuje njegova mati, ki je izjemno navezana na sina in ga ne želi izpustiti iz »svojega objema«. Posesivnost kaže v blatenju bodoče neveste (»*Si prepričan, da ti bo zmožna roditi sina, ' me je mati zasliševala, ko sva bila sama. 'Pa še študirati hoče, ' je rekla.*«¹¹²) in kritiki vzgoje (»*Saj iz tega otroka ne bo nikoli nič, ' je rekla mati, ko sem ji pripeljal pokazat hčer. Deklica se ji nasmeje in ona jo skeptično gleda. 'Pravi mestni otrok.*«¹¹³). Pripovedovalka si namreč želi izstopiti iz politike in študirati, kar ji na koncu tudi uspe, kljub številnim preprekam in očetovemu nazadnjaškemu tretiranju žensk,¹¹⁴ ki je odraz starejše predvojne generacije, saj je slednja izobraževanje žensk dojemala kot nekaj nedopustnega, še vedno je namreč prevladovalo mnenje, da je vloga ženske predvsem biti in ostati gospodinja. Če je *ona* šla naprej in vsaj poskušala pustiti vojno za seboj, pa se *on* nikakor ni mogel rešiti spominov preteklosti. Iz romana lahko razberemo, da to močno vpliva tudi na njuno ljubezensko zvezo, saj so prepiri med njima pogostejši.

7.2 Prostor in čas v romanih *Prišleki* in *Da me je strah?*

Glede na to, da je zgradba obeh romanov izrazito kronološka, se bom v nadaljevanju posvetila eni izmed kategorij teorije pripovedi – prostoru in času.¹¹⁵ Literarni prostor in čas sta v literarni vedi obojestransko povezana in se obravnavata kot enakovredni kategoriji, od 20. stoletja naprej tudi kot ena enota, t. i. prostor-čas. Mihail Bahtin je to enoto literarne teorije poimenoval s pojmom kronotop, ki ga razlaga kot neločljivost časa in prostora. Kot oblikovno-vsebinska kategorija določa aspekt subjekta v literaturi in je hkrati tudi temelj za zvrstno ter vrstno določitev romana.¹¹⁶

¹¹¹ Kovačič, *Prišleki*, 946.

¹¹² Prav tam, 92.

¹¹³ Prav tam, 119.

¹¹⁴ Pripovedovalka je izhajala iz velike družine, imela je šest bratov. Oče je želel, da ostane doma in se ne šola, vendar je takrat njena mama edinkrat povzdignila glas nad očetom in se zavzela za izobrazbo hčerke.

¹¹⁵ Literarna veda je v preteklosti namenjala več pozornosti literarnemu času, saj so pripovedništvo razumeli kot časovno umetnost, medtem ko so prostor povezovali z likovno umetnostjo. Do 19. stoletja je namreč veljalo prepričanje, da tvori prostor ozadje v pripovedni književnosti. Zupan Sosič, *Teorija pripovedi*, 213.

¹¹⁶ Bahtin, Mihail. *Teorija romana. Izbrane razprave*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982, 219–220.

Neločljivost časa in prostora je mogoče opaziti tudi v romanih *Prišleki* in *Da me je strah?*, kjer ima posamezen prostor v določenem času tudi poseben pomen. Tako je v romanu Maruše Krese na slovenskem ozemlju časovno zaznamovana npr. Dolenjska, saj je bila kot središče narodnoosvobodilnega boja in kot prvo osvobojeno ozemlje neločljivo povezana z obdobjem druge svetovne vojne, ki ga lahko tudi natančno zamejimo z letnicama 1941 in 1945. V *Prišlekih* pa bi, za razliko od geografskega prostora, izpostavila še stavbo – Cukrarno, ki je bila v prvi polovici dvajsetega stoletja pribežališče za brezdomce in ostale ljudi s socialnega dna. Ker se omenjena romana dogajata v obdobju, ko je bilo slovensko ozemlje del Jugoslavije, se kot dogajalni prostori omenjajo tudi kraji ostalih republik. Tako preživi Bubi nekaj časa v mladinski brigadi v Bosni (Čatići), postane poročevalec na terenu (zbira zgodbe mladinskih delovnih brigad, ki so gradile cesto bratstva in enotnosti med Zagrebom in Beogradom), odide na služenje vojaškega roka v Makedonijo ipd. Tudi ženska pripovedovalka iz romana Maruše Krese pogosto odhaja v Beograd, kamor se je med vojno priženila njena prijateljica Marija.

Za preglednejšo analizo obeh romanov sem se odločila, da bom kategoriji časa in prostora, ki sta sicer neločljivi, predstavila ločeno. Če se osredotočim najprej na prostor, je slednji ena izmed pomembnejših literarnih kategorij, slovenska literarna teorija pa se je z njim začela ukvarjati relativno pozno, ob tem pa je uporabljala različne izraze: od leta 1969 je bil v strokovnem tisku v uporabi izraz *pripovedni prostor*, od 1972. leta izraz *dogajališče* in nekoliko kasneje *dogajalni prostor* (F. Zadavec), nenazadnje pa od leta 1983 izraz *kronotop*.¹¹⁷ Ne glede na to, kako ga strokovno imenujemo, lahko literarni prostor v splošnem definiramo kot okolje, v katerem delujejo in se gibljejo literarni liki. Opisan je z različnimi predmeti, pa tudi z življenjskimi razmerami, ki jih prostor kot tak omogoča. V literaturi se prostor razlikuje od prostora, ki nam ga prikazujejo vizualne umetnosti, saj slednjega ni mogoče tako natančno opisati, kot ga je mogoče predstaviti na odru, filmu ali sliki. Opis prostora v pripovedi temelji na zapolnjevanju praznih mest, ki jih dopolni bralec z zamišljanjem prostora s pomočjo avtorjevih namigov (kazalni zaimki, različni predmeti ipd.).¹¹⁸ Kovačič je v romanu zlasti natančno opisal podeželje in različne predmete, zato si lahko bralec v mislih ustvari sliko, dejstvo pa je, da se mora zavedati fikcijskosti in pripovedovalčevega subjektivnega doživljanja prostora. Zanimiva je predvsem izkušnja prevajalca Klause Detlefa Olofa, ki se je z načrtom mesta lotil prevajanja *Prišlekov* v nemščino, vendar je kmalu prišel do spoznanja, da zemljevid

¹¹⁷ Hladnik, Miran. »Prostor v slovenskih literarnovednih študijah: kritične izdaje klasikov«. Prevedel Timothy Pogačar. *Slavistična revija*, 60/3 (2012), 274.

¹¹⁸ Zupan Sosič, *Teorija pripovedi*, 222.

ulic Basla iz Kovačičevih romanov ne sovпада z resničnim zemljevidom. Prevajalec se je s tem problemom obrnil na Kovačiča, ki mu je odgovoril, da je tak Basel ostal njemu v spominu iz otroških let in naj tak ostane tudi v njegovi literaturi.¹¹⁹

Prevajalec Klaus Detlef Olof pa ni edini, ki se je ukvarjal z resničnostjo opisanih geografskih prostorov v literaturi. Literarna geografija¹²⁰ proučuje dogajalne prostore v literaturi tako, da išče povezave le-teh z geografsko resničnostjo. V literaturi namreč obstajajo prostori, ki imajo dopolnilo v zunajliterarnem svetu, torej nekem geoprostoru, in takšni, ki nimajo nobene povezave z njim, saj so plod fikcije. S povezanostjo literature in geografije se ukvarja Barbara Piatti, ki loči tri literarne dogajalne prostore:

- importirani dogajalni prostor (prepoznaven resnični geografski prostor),
- transformirani dogajalni prostor (prepoznavna zunajliterarna preoblikovana geografska prvina)
- fingirani dogajalni prostor (nima povezave z resničnim geoprostorom).¹²¹

V romanih *Da me je strah?* in *Prišleki* se srečujemo z importiranim dogajalnim prostorom, torej prepoznavnim resničnim geografskim prostorom. Prvi omenjeni importirani dogajalni prostor v romanu *Prišleki* je mesto Basel v Švici, kjer je Bubi živel do svojega desetega leta starosti, ko so bili z družino izgnani v očetovo domovino – Jugoslavijo. Tu so se najprej naselili v vas Cegelnica v bližini Novega mesta. Na Dolenjskem se dogaja tudi del romana Maruše Krese, saj se partizani in s tem glavna pripovedovalca borita proti italijanskemu okupatorju v gozdovih Kočevskega roga. V romanu se kot eden izmed krajev na Dolenjskem omenja še rojstna vas pripovedovalca – Bogneča vas. Po pripovedovalčevih besedah je to vas, v katero lahko prideš le peš, v kateri ima vsaka hiša žalostno zgodbo, kjer vladata revščina in nezaupanje, skratka »vas, ki je še bog noče«. ¹²² V kasnejšem intervjuju je avtorica izdala tudi lokacijo gradu, v

¹¹⁹ Svetina, Peter. »Ljubljana v slovenski literaturi.« V: *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*, ur. Irena Novak Popov, 56.

¹²⁰ Pojem literarna geografija je problematičen, saj ni povsem jasno, ali se v tej besedni zvezi geografija nanaša na disciplino ali na predmet proučevanja. Z besedo geografija lahko namreč označujemo tudi druge pojave fizičnega sveta.

¹²¹ Svetina, Peter. »Med imenom in brezimnostjo: dogajalni prostori Ljubljane v slovenski mladinski literaturi.« *Otrok in knjiga*, 40/87 (2013), 18.

¹²² Krese, *Da me je strah?*, 15.

katerem je služboval njen oče oz. pripovedovalec romana *Da me je strah?* pred izbruhom druge svetovne vojne. To je bil grad Hmeljnik na Dolenjskem.¹²³

Dogajanje obeh romanov se v nadaljevanju preseli v Ljubljano. Mesto se v romanih pogosto pojavlja v odnosu do podeželja ali drugega mesta, tako na primer Bubi primerja Ljubljano, dokler se ne navadi na življenje v njej, z mestom svojega otroštva – Baslom, hči iz romana *Da me je strah?* pa prav tako med številnimi potovanji hrepeni po domačem mestu. Pisatelja v roman vključujeta tudi nekatere pomembne predele Ljubljane in tamkajšnje zgodovinske stavbe. Ljubljanski park Tivoli se kot dogajalni prostor pojavlja v obeh romanih. Bubi v Tivoliju doživlja prve spolne izkušnje, tja se zateče, ko se skriva pred oblastmi ipd. Pripovedovalka iz romana *Da me je strah?* pa je po vojni nastanjena v Cekinovem gradu, ki še danes stoji v parku Tivoli. Poleg teh omenjenih krajev, se v romanih omenjajo tudi ostali zgodovinski objekti, med njimi Nebotičnik, Zoisova hiša, Marijanišče, Ljubljanski grad ter Cukrarna. Najmlajša pripovedovalka v romanu *Da me je strah?* je edina, ki Ljubljano zapusti in odide po svetu. Slednja namreč živi v času, ko so se meje začele odpirati tudi proti Zahodu. Sprva zgolj potuje, nato pa se z otroki ustali v Berlinu.

Osrednja kategorija kronikalnih in zgodovinskih romanov je literarni čas. Rimmon-Kenan ga je opredelila kot eno izmed najbolj osnovnih kategorij človekovega obstoja. V narativni fikciji pa je čas pravzaprav razmerje kronologije med zgodbo in besedilom.¹²⁴ Pripovedna teorija pozna več delitev literarnega časa, sama se bom osredotočila predvsem na delitev na pripovedni in zgodbeni čas ter razhajanja med njima. Ločevanje slednjih temelji na dvoravninskem pojmovanju pripovedi. »Pripovedni čas se meri v besedah ali straneh in urah branja, medtem ko predstavlja zgodbeni čas časovno trajanje dogajalnosti oziroma kronologijo dogodkov.«¹²⁵ Zgodbeni čas lahko tako imenujemo tudi dogajalni čas. V romanu *Prišleki* obsega obdobje od leta 1938 do 1948 in je torej postavljen v preteklost. Zgodovinsko gledano zajema torej predvojno, vojno in povojno obdobje, medtem ko se roman *Da me je strah?* začne sredi druge svetovne vojne, v letu 1941, konča pa v novem tisočletju (2012). Matjaž Kmecl v *Mali literarni*

¹²³ In memoriam: Maruša Krese (1947–2013). Slovenstvo me je dušilo, v Ljubljano pa sem se rada vračala.

¹²⁴ Rimmon-Kenan, Shlomith. *Narrative fiction: contemporary poetics*. 2. izdaja. London, New York: Taylor & Francis e-Library, 2005, 46.

<https://books.google.si/books?id=RmCBAgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=sl#v=onepage&q=unreliability&f=false>

¹²⁵ Zupan Sosič, *Teorija pripovedi*, 216.

teoriji opozarja na to, da besedilo glede na »notranji čas«¹²⁶ ni pisano neprekinjeno. Tako kot se denimo pisatelj pri izbiranju snovi osredotoča predvsem na zanimivejše in mikavnejše, velja ista selekcija tudi za čas.¹²⁷

Razhajanje med zgodbenim in pripovednim časom zaznamuje termin anahronija, ki pravzaprav označuje nasprotje med razporeditvijo dogodkov v zgodbi in načinom njihovega prikaza v pripovedi. Sestavljena je iz dveh temeljnih oblik, analepse in prolepse. Analepsa ali pogled nazaj je zlasti značilna za tiste pripovedi, ki se začnejo *in medias res*, torej sredi (glavnega) dogajanja. Ker se bralec že na začetku pripovedi sooči z bistvom dogajanja, mu je potrebno s pomočjo analepse omogočiti vedenje o predzgodbi. To obliko srečamo v obeh romanih. Maruša Krese je začela pripoved *in medias res*, sredi vojaških spopadov med drugo svetovno vojno, šele nato pa se s pomočjo analepse vrača v preteklost ter razlaga predzgodbo, iz katere izvemo več o pripovedovalčevih družinah. Tudi Lojze Kovačič nam s pomočjo analepse razkriva dogajanje pred letom 1938, preko spominov nam namreč pripoveduje o svoji družini in življenju v Baslu. Nasprotna analepsi je prolepsa, s pomočjo katere lahko prihodnji dogodek služi kot prekinitev sedanjega časa pripovedovanja, hkrati pa sproži pri bralcu občutek, da se je ta prihodnji dogodek že zgodil, čeprav se šele bo.¹²⁸ V tretjem delu *Prišlekov* avtor preko prvoosebnega pripovedovalca posega v pripoved z vedenjem iz aktualne sedanjosti, saj komentira nastanek omenjenega dela. Tu gre torej za pripovedovalčeve preskoke iz preteklosti v komentirajoči zdaj.

»Tako, in zdaj je čas, da zašpilam ta špeh, ki sem ga pisal dobro leto dni, nekaj iz veselja, nekaj tudi za krompir in zelje ... Ker to ni roman, ne morem na junaku žal ničesar spremeniti. Moje edino opravičilo za to, da sem pripovedoval o sebi, je, da sem se kvazi podvojil in tako govoril o nekom drugem. To dodajam v opravičilo. Ne vem pa, ali ni hlinjeno.«¹²⁹

Čeprav je za modernistične romane značilna fragmentarnost, pa se tradicionalnost *Prišlekov* in *Da me je strah?* kaže v upoštevanju časovnosti pri nizanju dogodkov. Čas in prostor sta razvidna, vendar hkrati preoblikovana z modernističnimi opisi in potujitvami.

¹²⁶ Matjaž Kmecl v svojem delu *Mala literarna teorija* uporablja termin »notranji čas«, s čimer je mišljen zgodbeni čas.

¹²⁷ Kmecl, Matjaž. *Mala literarna teorija*. 3. izdaja. Ljubljana: DDU Univerzum, 1983, 216.

¹²⁸ Zupan Sosič, *Teorija pripovedi*, 217–218.

¹²⁹ Kovačič, *Prišleki*, 1259.

7.3 Ubeseiditveni način v romanih *Prišleki* in *Da me je strah?*

Ena izmed pomembnih modernističnih značilnosti v romanih *Prišleki* in *Da me je strah?* se odraža na ravni ubeseiditvenih načinov. Teorija pripovedi loči tri, in sicer pripovedovanje, opisovanje in posredovanje govora. V tradicionalnem romanu prevladuje predvsem pripovedovanje, medtem ko v modernističnih romanih pripovedovanje prevzame obrobno vlogo, v ospredje pa stopita opisovanje in posredovanje govora ali sinkretizem vseh treh. V nadaljevanju bom predstavila vsakega izmed treh ubeseiditvenih načinov in njihov položaj v obeh analiziranih romanih.

7.3.1 Pripovedovanje v romanih *Prišleki* in *Da me je strah?*

Pripovedovanje lahko kot osrednji ubeseiditveni način tradicionalnih romanov ožje in širše definiramo. Ko govorimo o pripovedovanju v širšem smislu, ga razumemo v povezavi z jezikovno zmožnostjo, medtem ko je v ožjem smislu pripovedovanje temeljni ubeseiditveni način v pripovedi in hkrati proces, v katerem je pripoved posredovana. V pripovednih besedilih je v ospredju nizanje dogodkov in dejanj v določenem zaporedju, zato bi lahko rekli, da je v pripovedovanju vključena tudi procesualnost.¹³⁰ Romana *Prišleki* in *Da me je strah?* pa nista povsem tradicionalna romana, kar sem predhodno že nakazala. Pripovedovanje namreč v teh dveh romanih ni osrednji ubeseiditveni način, saj se v obeh besedilih srečujemo z različnimi odkloni od tradicionalne pripovedi, ki bi jih lahko s skupno besedo imenovali digresije ali zastranitve. Teorija pripovedi loči tri vrste le-teh, in sicer scenarizacijo, lirizacijo in eseizacijo.

Tudi v romanu Maruše Krese je v ospredju predvsem ena izmed digresij, to je scenarizacija.¹³¹ Slednjo lahko razumemo tudi kot vnos dramskih prvin v pripoved, romani pa na ta način postanejo podobni scenarijem. Slednji so napisani v deskriptivnem slogu, ki pripomore k lažji vizualizaciji literarnega besedila in k poenostavitvi recepcije. Scenarizacija se je pojavljala že v tradicionalni pripovedi, v t. i. dialoškem romanu, ta oznaka pa ustreza tudi romanu *Da me je strah?*. Tradicionalne lastnosti dramskosti se v romanu Maruše Krese kažejo v koncentraciji dogodkov, različnih oblik govora (dialog, monolog) ter uporabi sedanjika. Vse te značilnosti izzovejo bralčev občutek, da se dogodek odvija pred njim samim, tukaj in zdaj. S tem se vzpostavlja nova dimenzija, t. i. dimenzija konkretne resničnosti.¹³²

¹³⁰ Zupan Sosič, *Teorija pripovedi*, 362–363.

¹³¹ Janko Kos uporablja termin dramatizacija, vendar je ta termin že uveljavljen v gledališki terminologiji.

¹³² Zupan Sosič, *Teorija pripovedi*, 68–69.

Za razliko od scenarizacije v romanu Maruše Krese, se v romanu *Prišleki* soočamo predvsem z esejizacijo in lirizacijo. Za esejizacijo je značilno, da rahlja epskost v romanu, saj prekinja ter preoblikuje tok pripovedi. »V esejističnih digresijah se običajno na začetku označi tema ali problem, ki ga esejizacija raziskuje, potem pa se okrog te problemske osi v obliki koncentričnih krogov nizajo asociacije, variacije, primeri in argumenti, s katerimi se ta oblikuje, razvija in bogati.«¹³³ Če je torej za tradicionalno pripoved značilna linearnost, je za esejizirano pripoved značilno kroženje okrog osrednjega predmeta. V *Prišlekih* se to izkazuje skozi kroženje okrog osrednjih tem, in sicer borbe za preživetje, tujstva, iskanja samega sebe ipd. Kljub temu da je dogajanje v *Prišlekih* prekinjeno z diskurzivnimi elementi in nenazadnje tudi s kroženjem okrog ključnih tem, zgodba še vedno upošteva neko časovno zaporedje v nizanju dogodkov, v čemur se kaže tradicionalnost *Prišlekov*.

Tudi lirizacija oz. vnašanje lirskih elementov v pripovedno besedilo je ena izmed digresij, ki rahlja epskost v romanu. Janko Kos pravi, da se liričnost v besedilu kaže takrat, ko pride do strnitve afektivno-emocionalnih prvin, zlasti v opisih predmetov in narave.¹³⁴ In prav tu lahko potegnemo vzporednico s Kovačičevim romanom *Prišleki*, v katerem nas bolj kot linearnost zgodbe, zanimajo različna občutja, spoznanja in slogovna individualnost, ki se kaže zlasti v liriziranih opisih predmetov in okolja nasploh.

7.3.2 Opisovanje v romanu *Prišleki*

Opisovanje je – poleg posredovanja govora – ubeseditveni način, ki v modernih oz. sodobnih pripovednih besedilih pridobiva vedno večjo vlogo.¹³⁵ V modernističnem romanu namreč stopi v ospredje predmet, ki dobi neko avtonomno strukturo. Opisovanje kot tako pa se ni razvilo šele v 20. stoletju, obstajalo je namreč že prej, vendar ga je takrat literarna veda razumela kot ubeseditveno tehniko, podrejeno pripovedovanju. Formalisti in strukturalisti so opisovanje razumeli kot nekaj odvečnega in nekoristnega v pripovednih besedilih,¹³⁶ to razumevanje pa je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja ovrigel poljski teoretik Janusz Slawinski, na teorijo katerega se bom tudi v nadaljevanju sklicevala. Menil je, da v opis spadajo povedi, ki odgovarjajo na vprašanja o lastnostih likov, predmetov in prostorov, medtem ko pripovedne povedi odgovarjajo predvsem na vprašanje, kaj se je komu zgodilo. Po njegovem mnenju je opis predvidljiv, a hkrati drugačen od pripovedne predvidljivosti. Opozoril je, da se je treba

¹³³ Zupan Sosič, *Teorija pripovedi*, 61.

¹³⁴ Kos, Janko. *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS, 2001, 116.

¹³⁵ Zlasti v obdobju modernizma je začel opis prevladovati nad pripovedjo.

¹³⁶ Roland Barthes je bralcem celo svetoval, naj opisne odlomke v besedilih izpuščajo.

zavedati naravne oblike opisa, t. j. naštevanja, ki ima manjšo stopnjo sintaktične koherence v primerjavi s pripovedovanjem. Poleg tega je bil tudi mnenja, da opis posodobi zgodbo s tem, ko predstavljeni svet približa čutom, kar ga postavi ob bok dialogu. Če je literarna veda do 20. stoletja menila, da je opis podrejen pripovedovanju, pa ga sodobne razprave ne razumejo zgolj kot okrasni način, temveč kot enakovrednega pripovedovanju. Prav ta povezanost opisovanja in pripovedovanja je pripeljala do dveh novih terminov, pripovednega opisa in opisne pripovedi.¹³⁷ Tovrstno zlitost opisovanja in pripovedovanja ter težko določljivost vodilnega ubeseditvenega načina je v roman *Prišleki* uvedel tudi Lojze Kovačič.

Teorija pripovedi loči več vrst opisov, sama pa se bom navezala na teorijo poljskega teoretika Janusza Slawinskega, ki je opise delil glede na delovanje recepcije, in sicer na ugankarske in pregledne.¹³⁸ Ugankarski opis je torej podoben uganki, saj ključne besede niso navzoče in prav to motivira bralca, da jih poišče oz. ugame. Pri preglednem opisu pa je najprej poimenovan opazovan predmet, šele nato pa sledi natančnejši opis le-tega.¹³⁹

Posebno mesto v Kovačičevem romanu zavzema ugankarski opis ali opis uganka. V slednjem je skozi otroško perspektivo in posledično nezanesljivostjo pripovedovalca na humoren način opisal številne predmete, ki pa jih nato ni izrecno poimenoval. Ta sestavni del ugankarskega opisa imenujemo potujitveni učinek.¹⁴⁰ Prav ta vrsta opisa angažira bralca in ga hkrati postavi v isti položaj kot nevednega pripovedovalca. Na ta način je avtor opisal številne kmečke pripomočke, poljske pridelke in kmečko hišo, tako denimo krušno peč:

*V črni luknji, iz katere so se sinoči svetlikale žarice, so pekli kruh. Ta domiselna naprava, ki je še nikoli nisem videl, je bila prava indijanska iznajdba ... Sredi širokega črnega predora znotraj so kurili, pekli, cvrli, kuhali v loncih, je Vati razložil mami. Luknja v zidu se je čedalje bolj širila in se na drugi strani zvečala v kot spomenik veliko peč, ki je hkrati grela sobo, služila za ležišče in še sušilnico po vrhu ...*¹⁴¹

Kovačič je poleg ugankarskega opisa uporabil tudi pregledni opis, in sicer takrat, ko je opisoval koruzo, saj je najprej poimenoval opazovani predmet in ga nato tudi natančneje opisal.

¹³⁷ Zupan Sosič, *Teorija pripovedi*, 70–75.

¹³⁸ Prav tam, 76.

¹³⁹ Zupan Sosič, »Prišleki kot maturitetni roman«, 77.

¹⁴⁰ Ugankarski opisi so najpogostejši v prvem delu *Prišlekov*, ko je bil pripovedovalec star deset let in se je prvič seznanil s številnimi (kmečkimi) predmeti in pridelki.

¹⁴¹ Kovačič, *Prišleki*, 66–67.

»Šel sem raje v koruzo ... med visoke trse, polne členkov, z bingljajočim listjem, podobne svečnikom s kraki ... Kosmati čopi so mahali zgoraj na vršičkih, nekaj kot trde banane, spakirane v slamnate lupine, mi je štrlelo pod nos.«¹⁴²

7.3.3 Posredovanje govora v romanu *Da me je strah?*

Če je v romanu *Prišleki* kot modernistična značilnost na področju ubeseditvenega načina izstopalo opisovanje, je za roman *Da me je strah?* najočitnejše posredovanje govora. Glede na to, kako je slednji posredovan, ločimo več različnih vrst: dialog, monolog, notranji monolog, doživljeni govor oz. prosti odvisni govor in tok zavesti. Ko govorimo o notranjem monologu in toku zavesti, se moramo zavedati, da se tu govor prepleta z mišljenjem. Avtorji si namreč v svojih delih prizadevajo predstaviti notranje razmišljanje literarnih oseb, kar pa v realnem življenju ni mogoče, saj ljudje ne moremo brati misli.¹⁴³

Ker je v romanu *Da me je strah?* govor osrednja kategorija, ga uvrščamo med dialoške oz. konverzacijske romane. V slednjih pa se kot digresija pojavlja prav scenarizacija oz. vdor dramskih prvin v pripoved. Dialoškost romana *Da me je strah?* je nakazana že s samim naslovom v vprašalni obliki, prvi odstavek romana pa uvaja tudi dialoško strukturirani monolog, ki se pojavlja skozi celoten roman.¹⁴⁴ Prepletenost dialoga in (notranjega) monologa med glavnimi pripovedovalci razkriva njihovo zgodbo in počutje v času med in po drugi svetovni vojni, hkrati pa nam razkriva tudi pretekle dogodke, ki so bistveni za razumevanje aktualnega dogajanja. Duševnost pripovedovalcev v obeh romanah je izražena s kratkimi, eliptičnimi in tudi vprašalnimi stavki, nedokončanost oz. preskakovanje misli pa je zaznamovano s tremi pikami, ki so značilno ločilo estetike fragmenta. Nasploh nam značaj literarnih oseb razkrivajo one same, skozi uporabo notranjega monologa, ki je tudi sicer značilen za modernistični tok zavesti. Prehodi med monologom, dialogom in notranjim monologom so v romanu Maruše Krese pogosto zabrisani, zato ima bralec težave pri prepoznavanju govorcev. Ta zabrisanost se kaže skozi odsotnost spremnih stavkov oz. drugih govornih oznak ter nekaterih grafičnih znakov oz. ločil, od bralca pa zahteva večjo mero raziskovalnosti.

¹⁴² Kovačič, *Prišleki*, 57.

¹⁴³ Prav tam, 84.

¹⁴⁴ Zupan Sosič, Alojzija. »Govor v sodobnem slovenskem romanu.« *Slavistična revija*, 63/2 (2015), 192.

»Tito, Stalin,« kar naprej poslušamo in še druge posiljujemo s tem. Zadnje čase sem se začela bati, da kdo prebira moje misli. Tako groba sem postala. In cinična. Zagrenjena. Pa kaj! Med borbo je bilo enostavno. Življenje ali smrt. Beži ali napadaj.

»Pridi, zebe me,« se spet oglašča Ančka.

Njene misli poznam. In ona moje.

[...]

Tišina. Vem, da Ančka misli na mamo, ki so jo ustrelili, ko je bežala pred Nemci. In brat?

»Vinko je v Beogradu. Tako rada bi ga videla.«¹⁴⁵

7.4 Pripovedovalec v romanih *Prišleki* in *Da me je strah*?

Pripovedovalec je eden izmed pomembnejših sestavnih delov pripovedi. Tradicionalna razlaga ga postavlja v vlogo govornika, ki pripoveduje zgodbo občinstvu, a ga hkrati ne smemo enačiti z avtorjem, saj je pripovedovalec vsemogočen, hkrati pa ustvarjalec fikcijskega sveta.¹⁴⁶ Razliko med pripovedovalcem in avtorjem opredeljuje ideja o vlogi pripovedovalca kot posrednika med avtorjem (pisateljem) in bralcem. Bralec namreč potrebuje neke vrste voditelja (pripovedovalca), slednjega skozi pripoved usmerja in vodi avtor.¹⁴⁷

Teorija pripovedi loči več vrst pripovedovalcev, ki so med seboj prepleteni, pretočni in sinkretični. Alojzija Zupan Sosič¹⁴⁸ pripovedovalce razvršča v dve trodelni in dve dvodelni zgradbi. Glede na temeljne pripovedne položaje loči poročevalca, razlagalca in presojevalca; glede na slovnično osebo razlikuje prvoosebne, drugoosebne in tretjeosebne pripovedovalca; glede na način posredovanosti pripovedne informacije na avktorialnega in personalnega pripovedovalca ter glede na zanesljivost, zanesljivega in nezanesljivega pripovedovalca. V nadaljevanju bom predstavila zgolj tiste vrste pripovedovalca, ki se pojavljajo v romanih *Prišleki* in *Da me je strah*?

Glede na slovnično osebo se v obeh romanih pojavlja prvoosebni pripovedovalec, ki »pripoveduje o dogodkih, stanjih in razpoloženjih v prvi osebi.«¹⁴⁹ Ta vrsta pripovedovalca je bila prisotna že v antični literaturi, danes pa je značilna zlasti za sodobne avtobiografske

¹⁴⁵ Krese, *Da me je strah?*, 80–81.

¹⁴⁶ Kayser, Wolfgang. *Die Vortragsreise: Studien zur Literatur*. Bern: Francke Verlag, 1958, 168.

¹⁴⁷ Zupan Sosič, Alojzija. »Pripovedovalec in fokalizacija«. *Primerjalna književnost*, 37/3 (2014), 50.

¹⁴⁸ Zupan Sosič, *Teorija pripovedi*, 162.

¹⁴⁹ Prav tam, 163.

romane. Franc Zadavec¹⁵⁰ je v tem oziru ločil dve vrsti prvoosebnega pripovedovalca, in sicer avtobiografskega/konkretnega in izmišljenega. Za romane, ki jih analiziram, je aktualen avtobiografski ali konkretni prvoosebni pripovedovalec, ki pripoveduje o lastnih izkušnjah, o sorodnikih, zgodovinskem dogajanju, ob tem pa vključuje tudi nekatere resnične zgodovinske podatke, kot so denimo imena zgodovinskih oseb, prav tako pa je znan tudi kraj in čas dogajanja. S tem tipom prvoosebnega pripovedovalca bi lahko enačili tudi *Bubija* iz romana *Prišleki* in *partizana ter hčer* iz romana *Da me je strah?*

Tudi Maša Grdešić v svoji knjigi *Uvod u naratologiju*¹⁵¹ opozarja na dvojno naravo prvoosebnega pripovedovalca, in sicer ga ločuje na pripovedujoči ter doživljajoči jaz. Doživljajoči jaz prikazuje pripovedovalca kot takšnega, kakršen je bil v času pripovedovanja zgodbe, navadno v otroštvu ali mladostništvu. Pripovedujoči jaz pa prikazuje pripovedovalca, ki pripoveduje svojo zgodbo v zrelem obdobju svojega življenja. V tovrstni pripovedni situaciji pripovedovalec pripoveduje o lastnem doživljanju, opazovanju in premišljevanju na način poročanja. Njegova perspektiva je omejena, kar pomeni, da nima vedenja o dogodkih, pri katerih ni bil udeležen, hkrati pa nima vpogleda v razmišljanje drugih nastopajočih likov. Gledišče prvoosebnega pripovedovalca je ozko, zato ga bralci identificirajo za nezanesljivega pripovedovalca.

Kot je značilno za avtobiografske romane, se tudi v obeh analiziranih romanah soočamo s prvoosebnim pripovedovalcem. V romanu *Da me je strah?* zgodbo pripovedujejo trije neimenovani prvoosebni pripovedovalci, *ona* in *on*, oba partizana, v drugem delu pa se jima pridruži še tretja pripovedovalka, njuna *hči*. Lojze Kovačič je v *Prišleke* vključil prvoosebnega pripovedovalca, kjer odrasli pripovedujoči jaz pripoveduje zgodbo iz preteklosti o doživljajočem jazu, ki ga poseblja deček *Bubi*, kot ga ljubkovalno kličejo domači. Za takega pripovedovalca je značilna omejena perspektiva, zato ga bralci pogosto dojemajo kot nezanesljivega, čemur pritrjuje tudi Shlomith Rimmon-Kenan v svojem delu *Narrative fiction*,¹⁵² več o razlogih za nezanesljivost pa v nadaljevanju. Z nezanesljivim pripovedovalcem se namreč soočamo tako v romanu *Prišleki* kot tudi *Da me je strah?*

¹⁵⁰ Zadavec, Franc. »Zavest o romanu in njegova »prva oseba« v današnji slovenski literaturi«. *Literatura*, 3/13 (1991), 51–56.

¹⁵¹ Grdešić, Maša. *Uvod u naratologiju*. Zagreb: Leykam International, 2015, 115.

¹⁵² Rimmon-Kenan, Shlomith, *Narrative fiction*, 103.

Preden se dotaknem nezanesljivega pripovedovalca, pa bom izpostavila še pripovedovalca z vidika načina posredovanosti pripovedne informacije. To je t. i. personalni pripovedovalec, ki se v obeh romanih pojavlja tudi hkrati kot prvoosebni pripovedovalec. Za slednjega je – podobno kot za prvoosebnega – značilna omejitev vednosti in posledično nezanesljivost, saj pripoveduje z gledišča posameznih pripovednih oseb in njihove zavesti. To gledišče je v romanu izraženo s pomočjo notranjega monologa ali doživljenega govora.

Prvi, ki se je ukvarjal z dvema tipoma pripovedovalca glede na zanesljivost, je bil literarni kritik Wayne C. Booth. V svojem delu *Retorika pripovedne umetnosti* je kot zanesljivega pripovedovalca opredelil tistega, kateremu bralec zaupa, katerega sodbe se mu zdijo pravične in pametne. Kot nezanesljivega pripovedovalca pa je opredelil tistega, kateremu bralec ne zaupa, ker se mu zdi pripoved neverjetna in hkrati nepravična.¹⁵³ Nezanesljivost oz. zanesljivost pripovedovalca ni odvisna le od bralčeve subjektivne presoje, temveč tudi od implicitnega avtorja, ki usmerja bralca skozi zgodbo. Če pripovedovalec nastopa v skladu s prepričanji implicitnega avtorja, je slednji zanesljivi pripovedovalec, če pripovedovalec odstopa od prepričanj implicitnega avtorja, pa je nezanesljivi pripovedovalec. Alojzija Zupan Sosič opozarja, da je nezanesljivost pripovedovalca odvisna tudi od »zanesljivosti« bralca in njegove veščine poznavanja zunajliterarnih (poznavanje kulturnih kodov, moralnih in družbenih norm) in znotrajliterarnih okvirjev (poznavanje stereotipov, literarnih stilov, žanrov ipd.). Tako znotraj- kot tudi zunajliterarni okvirji pa se skozi čas spreminjajo, zato se tudi bralec v različnih obdobjih različno odziva na pripovedovalca.¹⁵⁴

Razlogi, ki vzbujajo pri bralcu nezanesljivost pripovedovalca, so lahko različni. Shlomith Rimmon-Kenan je ločila tri razloge, in sicer pripovedovalčevo omejeno znanje, njegovo osebno vpletenost in njegovo problematično vrednostno shemo.¹⁵⁵ Pripovedovalčevo omejeno znanje se lahko kaže skozi mladost pripovedovalca, skozi duševne ali druge bolezni, ali pa skozi pomanjkljivo izobrazbo oz. razgledanost.¹⁵⁶ Za pripovedovalca, ki ima problematično vrednostno shemo, je značilno potvarjanje informacij zaradi moralnih pomanjkljivosti (zločinci, lažnivci, hinavci, sleparji ...). Osebna vpletenost je značilna za prvoosebnega

¹⁵³ Booth, Wayne C. *Retorika pripovedne umetnosti*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 2005, 224.

¹⁵⁴ Zupan Sosič, *Teorija pripovedi*, 173.

¹⁵⁵ Rimmon-Kenan, Shlomith. *Narrative fiction*, 103.

¹⁵⁶ Rimmon-Kenan kot primer navaja delo J. D. Salingerja, Varuh v rži, kjer je prisoten mlad pripovedovalec z omejenim znanjem oz. razumevanjem. Mladostnik namreč pripoveduje o »motečih« dogodkih iz svoje nedavne preteklosti. Prav tam, 103.

pripovedovalca, zato bi lahko rekli, da je slednji nezanesljiv, saj je pripovedovalčeva perspektiva ozka, predvsem subjektivna. To je še posebej izrazito pri pripovedovalcih, ki pripoveduje osebno zgodbo, kot na primer v romanih *Prišleki* in *Da me je strah?*.

Poleg tipologije nezanesljivega pripovedovalca, ki jo je podala Rimmon-Kenan, pa poznamo še tipologijo, ki nezanesljivost deli glede na to, katero izjavno dejanje prizadeva, bodisi poročanje, razlaganje ali presojanje. Obe tipologiji nezanesljivega pripovedovalca pa lahko tudi medsebojno povežemo. Aljoša Harlamov navaja tri tipe nezanesljivega pripovedovalca:

- nezanesljivi pripovedovalec z omejenim znanjem ali nezanesljivi razlagalec,
- osebno vpleteni oz. prizadeti nezanesljivi pripovedovalec ali nezanesljivi poročevalec,
- nezanesljivi pripovedovalec z vprašljivo vrednostno shemo ali nezanesljivi presojevalec.

Ob tem poudarja, da ne obstajajo povsem čisti tipi nezanesljivega pripovedovalca, saj lahko nezanesljivost prizadeva hkrati več izjavnih dejanj ali psiholoških izvorov.¹⁵⁷

V obeh romanih bi lahko pripovedovalce umestili med nezanesljive poročevalce, saj tako *Bubi* kot oba *partizana* in njuna *hči* pripovedujejo svojo osebno zgodbo, ter nezanesljive razlagalce, kar se kaže zlasti v *Bubijevi* in *hčerini* otroški perspektivi. Tako je denimo *hči* ob obisku toplic izoblikovala svoje mnenje o tem kraju, ki ga je bralcem predstavila skozi otroške oči:

»Zdaj vem, kaj so toplice. Nekaj, kjer imaš mamó sama zase, nekaj, kjer imajo bazen s toplo vodo, ki se nikoli ne shladi, in z mehurčki, in nekaj, kjer dobiš za zajtrk jagodovo marmelado.«¹⁵⁸

Tudi *Bubi* je skozi otroške oči predstavil prašiče, ki jih prvič vidi na stričevi kmetiji:

» [...] v ogradi zraven so se prerivali prašiči ... prvič sem videl te najbolj požrešne, debele in umazane živali na svetu ... z njihovimi imeni so ljudje obkladali najslabše ljudi [...] Videl sem dva, tri majhne prašičje otroke, reveže ... že zdaj so bili prašiči ...«¹⁵⁹

¹⁵⁷ Harlamov, Aljoša. »Nezanesljivi pripovedovalec v slovenskem sodobnem romanu«. *Jezik in slovstvo*, 55/1–2 (2010), 36–37.

¹⁵⁸ Krese, *Da me je strah?*, 124.

¹⁵⁹ Kovačič, *Prišleki*, 69–70.

Perspektiva *Bubija* in tretje pripovedovalke – *hčere* se skozi njuno odraščanje spreminja iz nezanesljivih pripovedovalcev oz. razlagalcev¹⁶⁰ v zanesljive. Oba pripovedovalca sprva gledata na svet z otroške perspektive, ko odrasteta pa distancirano opazujeta dogajanje in kritično izražata svoj pogled na svet.

¹⁶⁰ Nezanestljivi razlagalec ima omejeno znanje, saj se v zgodbo vključi kot otrok, ki na dogajanje okrog sebe gleda z otroške perspektive.

8. Zaključek

Za Slovence so štirideseta leta dvajsetega stoletja predstavljala obdobje represije in strahu pred vladajočo oblastjo. Spremembe na političnem področju so med ljudi vnašale nezaupanje in hujskaštvo, politika pa si je prizadevala nadzorovati vse sfere posameznikovega življenja, kar ji je vse do spora z Informbirojem tudi uspevalo. Zlasti veliko pozornosti so namenili mladini, saj so vanjo polagali upe v nastanek »novega socialističnega človeka«. Vzgoja in šolstvo sta bili podrejeni socialistični ideologiji, svoje lovke pa je oblast razširila tudi na preživljanje prostega časa. Kljub številnim naporom pa oblasti ni uspelo zaježiti vplivov, ki so prihajali z Zahoda. Mladino je privlačilo ravno tisto, kar je bilo prepovedano.

Jugoslovanska vzgoja je po drugi svetovni vojni še sledila tradicionalnim metodam v obliki poslušnosti in spoštovanja staršev, z odpiranjem Jugoslavije proti Zahodu pa je začel prodirati v ta prostor vpliv permisivne vzgoje, ki je ustvaril plodna tla za širitev mladinskega gibanja. Sprostitev na kulturnem področju, rast standarda in krepitev potrošništva med Jugoslovani, je omogočilo mladim, da so stopili v stik z dogajanjem na Zahodu. Razvilo se je mladinsko gibanje in njegove smeri – subkultura, subpolitika in kontrakultura. Jazz, rock and roll in kasneje punk glasba ter njim pripadajoči imidži so povsem šokirali starejšo generacijo, ki ni bila vajena takšnega uporniškega vedenja. V zgodovinopisju ta odnos med mlado povojno in starejšo vojno generacijo označuje izraz generacijski spor.

S tematiko uporništva in generacijskega spora se obrobno ukvarjata tudi avtobiografska romana *Da me je strah?* in *Prišleki*, prvi nekoliko bolj kot drugi. Pisateljica Maruša Krese je v romanu skozi notranji monolog in dialog ženske – partizanke s svojo hčerko ilustrirala tedanje odnose med generacijami. Posredno, skozi življenjsko zgodbo družine, je izpostavila pomembnejše zgodovinske dogodke, ki se navezujejo na osrednjo temo magistrske naloge. Hči, na katero ima velik vpliv hipijevska subkultura, se vedno znova vrača k dominantni kulturi oz. kulturi svojih staršev, ki ji nudi neko varnost in zatočišče.

Z nekoliko drugačnega zornega kota opazujemo glavni lik iz romana *Prišleki*. Bubijevega otroškega uporništva pred in med drugo svetovno vojno ne moremo enačiti z mladostništvom in vplivom mladinskih gibanj hčere v romanu Maruše Krese, saj se v času do leta 1948 mladinska gibanja v Jugoslaviji še niso razvila. Lahko pa potegnemo vzporednice s Skojem, ki je imel v času pred in med drugo svetovno vojno izrazito kontrakulturno vlogo. Žrtev skojevskega nasilja pa je bil tudi Bubi. Njegovo nemško poreklo in literarno ustvarjanje ni bilo v skladu s tedanjo vladajočo politiko, ki je promovirala predvsem socialistični realizem.

Upornišтво mladih se slej ali prej konča, nenazadnje takrat, ko tudi sami vstopijo v svet odraslih, se zaposlijo, poročijo in si ustvarijo družino. Zaradi vsega naštetega lahko smatramo subkulturo, subpolitiko in kontrakulturo za začasno zatočišče, v katerega se človek zateče, ko želi opozoriti na anomalije sodobne družbe.

9. Povzetek

V magistrski nalogi sem kot glavno tematiko izpostavila vpliv vojne na povojno generacijo, zgodovinsko preverljive podatke sem podkrepila s primeri iz romanov *Prišleki* in *Da me je strah?*, hkrati pa sem izpeljala primerjalno analizo, v katero sem vključila tri kategorije teorije pripovedi, in sicer ubeseditveni način, pripovedovalca ter prostor in čas.

Ker sta omenjena romana avtobiografska, sem na začetku predstavila življenji obeh avtorjev – Lojzeta Kovačiča in Maruše Krese. Zgodbi v romanih zajameta tri večja obdobja slovenske zgodovine: predvojno, medvojno in povojno obdobje. Z zgodovinskega vidika sem se osredotočila na povojno obdobje, saj je dogajanje v tem obdobju ključno za razumevanje konflikta med vojno in povojno generacijo.

Povojno obdobje štiridesetih let je bilo posvečeno predvsem obnovi domovine ter obračunu z dejanskimi in potencialnimi nasprotniki novega političnega sistema. To obdobje je zaznamoval tudi spor z Informbirojem, ki je Jugoslavijo potisnil na samostojno pot oblikovanja svojevrstnega socialističnega sistema. Kulturno in umetniško življenje je bilo podrejeno politiki, posebno pozornost pa je oblast namenila vzgoji otrok v socialističnem duhu. Pri tem so imele pomembno vlogo številne novoustanovljene organizacije in nenazadnje tudi šolstvo, ki je bilo podrejeno marksistično-leninistični ideologiji. O tem nam v romanu *Prišleki* pripoveduje tudi Bubi, ki se s težavo prilagodi novemu političnemu sistemu, zlasti mu težavo predstavlja literarno ustvarjanje v slogu socialističnega realizma.

V petdesetih in kasneje šestdesetih letih se je v politiki že čutilo postopno sproščanje represije, številni represivni aparati so bili ukinjeni, država pa se je začela postopoma odpirati proti Zahodu. Prav to sproščanje je pripeljalo do prvih kritik političnega sistema, ki so jih izražali zlasti kulturniki in drugi izobraženci preko različnih medijev (*Beseda*, *Revija 57*, *Perspektive*, *Oder 57 ...*). V šestdesetih letih je uporništvo doseglo mlajšo generacijo, ki se je po zgledu zahodnega sveta, začela upirati starejši – vojni generaciji. Razvili so se trije tipi mladinskih gibanj, med njimi subkultura v ožjem smislu, subpolitika in kontrakultura. Uporništvo mladih pomenilo velik šok za socialistično družbo. Mlajša pripovedovalka iz romana Maruše Krese je predstavnica te generacije, saj najprej kot oboževalka Beatlov in kasneje hipijka naleti na nerazumevanje staršev.

Teorijo prostora in časa, ubeseditvenega načina in pripovedovalca sem vnesla v primerjalno analizo romanov *Prišleki* in *Da me je strah?*. Ena izmed pomembnejših kategorij v avtobiografskih romanih z zgodovinsko tematiko je vsekakor prostor in čas. Slednja se v

obravnavanih romanih prekrivata, dogajanje je namreč umeščeno na Dolenjsko in nato v Ljubljano. Pripovedovalci domovino tudi zapustijo, kar se zlasti v romanu Maruše Krese izkazuje kot upor in beg pred domačim političnim sistemom in zlagano kulturo. Časovno gledano, romana pripovedujeta o obdobju pred, med in po drugi svetovni vojni, z ozirom, da se roman Maruše Krese v predvojno dogajanje vrača le v obliki spominskih drobcev oz. pomembnih dejstev, s katerimi razlaga trenutno oz. aktualno dogajanje. Poleg prostora in časa je pomembna tudi kategorija ubeseditvenih načinov, saj se skozi njo odraža sodobnost in modernističnost romanov. Tako denimo scenarizacija in preplet različnih vrst govorov v romanu Maruše Krese, ter esejizacija in lirizacija v romanu *Prišleki*, kjer predstavlja prav posebno mesto ugankarski opis. Nazadnje sem se posvetila še kategoriji pripovedovalcev, ki so v obeh romanih prvoosebni in nezanesljivi. Nezanesljivost se kaže predvsem v povezavi z ubeseditvenim načinom opisovanja oz. ugankarskih opisov, ki jih posreduje pripovedovalca skozi otroške oči.

10. Literatura

10.1 Viri

- Kovačič, Lojze. *Prišleki. Prva knjiga*. 2. izdaja. Ljubljana: Beletrina, 2018.
- Kovačič, Lojze. *Prišleki. Druga knjiga*. 2. izdaja. Ljubljana: Beletrina, 2018.
- Krese, Maruša. *Da me je strah?* 2. natis. Novo mesto: Goga, 2016.

10.2 Literatura

- Babič, Jasna. »Skvotiranje: Življenjski stil ali urbana gverila.« Diplomski naloga, Fakulteta za družbene vede UL, 2003.
- Babšek, Andreja. »Ciklični in linearni koncept časa v folklorni književnosti.« *Revija za elementarno izobraževanje*, 3/2–3 (2010), 95–104.
- Bahtin, Mihail. *Teorija romana. Izbrane razprave*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982.
- Booth, Wayne C. *Retorika pripovedne umetnosti*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 2005.
- Brake, Mike. *Sociologija mladinske kulture in mladinskih subkultur*. Prevedel Marjan Ogrinc. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1983.
- Čepič, Zdenko. »Krise – reforme, Jugoslavija – Slovenija, 1968–1988«. V: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič, 5–12. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010.
- *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.
- Grdešić, Maša. *Uvod u naratologiju*. Zagreb: Leykam International, 2015.
- Harlamov, Aljoša. »Nezanesljivi pripovedovalec v slovenskem sodobnem romanu.« *Jezik in slovstvo*, 55/1–2 (2010), 33–46.
- Hladnik, Miran. »Prostor v slovenskih literarnovednih študijah: kritične izdaje klasikov.« Prevedel Timothy Pogačar. *Slavistična revija*, 60/3 (2012), 271–282.
- Kayser, Wolfgang. *Die Vortragsreise: Studien zur Literatur*. Bern: Francke Verlag, 1958.
- Kmecl, Matjaž. *Mala literarna teorija*. 3. izdaja. Ljubljana: DDU Univerzum, 1983.
- Kos, Janko. *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS, 2001.
- Kruljac, Neven. »Simptom spektakelske rock kulture na primeru skupine The Rolling Stones.« Doktorska disertacija, Fakulteta za humanistične študije UP, 2014.

- Nećak, Dušan, Božo Repe. *Oris sodobne obče in slovenske zgodovine. Učbenik za študente 4. letnika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2003.
- Ogrinc, Marjan. »Subkulture in mladinska kultura«. V: *Sociologija mladinske kulture in mladinskih subkultur*, Mike Brake, 204–217. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1983.
- Pediček, Franc. »O projektu »usmerjeno izobraževanje« (skica za analizo, vrednotenje in kritiko)«. *Vzgoja in izobraževanje*, 23/5 (1992), 11–17; 23/6 (1992), 8–17.
- Pibernik, France. *Čas romana. Pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1983.
- Prunk, Janko. *Kratka zgodovina Slovenije*. Ljubljana: Grad, 2008.
- Svetina, Peter. »Ljubljana v slovenski literaturi.« V: *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*, ur. Irena Novak Popov, 54–70.
- Svetina, Peter. »Med imenom in brezimnostjo: dogajalni prostori Ljubljane v slovenski mladinski literaturi«. *Otrok in knjiga*, 40/87 (2013), 17–26.
- Šavli, Slavica. »Analiza pesniških zbirk Maruše Krese«. Diplomsko delo, Filozofska fakulteta UL, 2012.
- Tomc, Gregor. *Druga Slovenija. Zgodovina mladinskih gibanj na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije, 1989.
- Tomc, Gregor. »Subkulturi hipijev in pankerjev. Primer Slovenije v sedemdesetih in osemdesetih letih«. V: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič, 365–381. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010.
- Zadavec, Franc. »Zavest o romanu in njegova »prva oseba« v današnji slovenski literaturi«. *Literatura*, 3/13 (1991), 51–56.
- Zupan Sosič, Alojzija. »Govor v sodobnem slovenskem romanu.« *Slavistična revija*, 63/2 (2015), 183–195.
- Zupan Sosič, Alojzija. »Pripovedovalec in fokalizacija«. *Primerjalna književnost*, 37/3 (2014), 47–72.
- Zupan Sosič, Alojzija. »Prišleki kot maturitetni roman«. *Jezik in slovstvo*, 54/6 (2009), 73–88.
- Zupan Sosič, Alojzija. *Robovi mreže, robovi jaza. Sodobni slovenski roman*. Maribor: Litera, 2006.
- Zupan Sosič, Alojzija. *Teorija pripovedi*. Maribor: Litera, 2017.

10.3 Spletni viri

- Avtonomna tovarna Rog. <http://atrog.org/o-nas/zgodovina> (Dostop: maj 2020).
- Gabrič, Aleš. »Leto 1945 in slovenska kultura.« V: *Slovenija v letu 1945: zbornik referatov*, ur. Aleš Gabrič, 155–170. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev: Sistory, 1996. http://www.sistory.si/cdn/publikacije/38001-39000/38560/Slovenija_v_letu_1945.pdf (Dostop: maj 2020).
- Gabrič, Aleš. *Sledi šolskega razvoja na Slovenskem*. Ljubljana: Pedagoški inštitut: Sistory, 2009. <http://www.sistory.si/pdf/Prikazovalnik.php?urn=913> (Dostop: maj 2020).
- Gimson, Mark. »Everybody`s doing it!« V: *Squatting, The real story*, ur. Nick Wates in Christian Wolmar, 206–219. London: Bay Leaf Books, 1980. <https://en.squat.net/wp-content/uploads/en/2013/01/wates-wolmar-squatting-real-story.pdf> (Dostop: maj 2020).
- In memoriam: Maruša Krese (1947–2013). Slovenstvo me je dušilo, v Ljubljano pa sem se rada vračala. <https://pogledi.delo.si/ljudje/slovenstvo-me-je-dusilo-v-ljubljano-pa-sem-se-rada-vracala> (Dostop: april 2020).
- Jeraj, Mateja. »Otroci socializma (Skrb za otroke v Sloveniji po drugi svetovni vojni).« V: *Zgodovina otroštva*, ur. Aida Škoro Babič, Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec, 624–638. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije: Sistory, 2012. <http://sistory.si/publikacije/prenos/?urn=SISTORY:ID:31016> (Dostop: maj 2020).
- Jeraj, Mateja. *Slovenke na prehodu v socializem*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije: Sistory, 2005. https://www.sistory.si/cdn/publikacije/1-1000/873/Mateja_Jeraj-slovenke_na_prehodu_v_socializem.pdf (Dostop: maj 2020).
- Kako so živeli »tacenski hipiji«? <https://www.rtvsllo.si/kultura/film/kako-so-ziveli-tacenski-hipiji/155395> (Dostop: junij 2020).
- Maruša Krese: Edina Slovenka med 100 najvplivnejšimi Evropejkami. <https://www.metropolitan.si/scena/marusa-krese-edina-slovenka-med-100-najvplivnejsimi-evropejkami/> (Dostop: februar 2020).
- Piškurič, Jelka. »Bili nekoč so lepi časi«: vsakdanjik v Ljubljani in okolici v času socializma. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Sistory, 2019. https://www.sistory.si/cdn/publikacije/43001-44000/43039/RAZPOZNAVANJE_39.KV.pdf (Dostop: april 2020).
- Rendla, Marta. »Kam ploveš standard?« *Življenjska raven in socializem*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Sistory, 2018.

- https://www.sistory.si/cdn/publikacije/43001-44000/43084/RAZPOZNAVANJE_36_splet.pdf (Dostop: maj 2020).
- Repe, Božo. »*Liberalizem*« v Sloveniji. Ljubljana: RO ZZB NOV Slovenije: Sistory, 1992. https://www.sistory.si/cdn/publikacije/1-1000/776/BOREC_1992_09-10.pdf (Dostop: april 2020).
 - Rimmon-Kenan, Shlomith. *Narrative fiction: contemporary poetics*. 2. izdaja. London, New York: Taylor & Francis e-Library, 2005. <https://books.google.si/books?id=RmCBAGAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=sl#v=onepage&q=unreliability&f=false> (Dostop: marec 2020).
 - Skvot, prostor za vse tiste, ki si upajo misliti drugače. <https://www.delo.si/novice/ljubljana/slovenski-skvoti-od-zacetka-do-danes.html> (Dostop: maj 2020).
 - Slovenske narodne pesmi: Nabrusimo kose. https://www.narodne-pesmi.si/?option=audio&audio_id=193&stran=Narodne%20pesmi (Dostop: maj 2020).
 - Štih, Peter, Vasko Simoniti in Peter Vodopivec. *Slovenska zgodovina: družba – politika – kultura*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Sistory, 2008. <http://www.sistory.si/publikacije/prenos/?urn=SISTORY:ID:902> (Dostop: maj 2020).
 - Študentsko gibanje 1968–1972. <http://www.muzej-nz.si/si/izobrazevanje/1423> (Dostop: april 2020).
 - Šumi: nekoč tovarna, nato kultni lokal, v prihodnosti luksuzna stanovanja. <https://siol.net/dom/prenova-in-gradnja/sumi-nekoc-tovarna-nato-kultni-lokal-v-prihodnosti-luksuzna-stanovanja-foto-388991> (Dostop: junij 2020).
 - Trip? Šnops in trava! <https://playboy.metropolitan.si/branje/clanki/trip-snops-in-trava/> (Dostop: junij 2020).
 - Zgodovina na dlani. Socialistična vzgoja v Jugoslaviji. <https://zgodovinanadlani.si/socialisticna-vzgoja-v-jugoslaviji/> (Dostop: maj 2020).

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je magistrsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, junij 2020

Lara Rojc